

Popülizm, Tarım Sektöründe Bölüşüm İlişkileri, Tarımsal Destekler ve Birikim

B. Ali EŞİYOK*

"...Ömrümüz ne kadar durgun, düşünce ve yoksulluk içindeyse, yiyeceklerimiz de o kadar basit ve sayılı. En ilkel bir yiyecek olan pirinç bizim için lükstür. Kırk yılda bir canın çekerse ara babam ara işin yoksa...Alfabe: "Baba bana bal al" cümlesini okurken sordum: 56 öğrenci içinde yalnız bir tanesi bal görmüş. Gerisi bilmiyor...Fatoş adlı bir kadın, iki çocuğuyla birlikte tek göz evinde oturur. Güzün, şalak kabak gibi şeylerin de kökü tükendiğinden baharın otlar bitene kadar kuru ekmekten başka bir şey yüzü görmez bu aile. Evlerinde biri eski un çuvalı ile bir eski hasır, birkaç eşya da yoktur. Fatoş'la çocukları kış yaz hasır üstünde, çullara sarınıp yatarlar..." (M. Makal, Bizim Köy Romanı (1950)).

"...Bunun nedeni, Türk aydını, gene sensin! Bu viran ülke ve bu yoksul insan kitleleri için ne yaptın?...Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı; aydınlatamadın. Bir vücudu vardı; besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı! İletemedin. Onu, ... cehaletin ve yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın. O, katı toprakta kuru göğün arasında bir yabancı ot gibi bitti. Şimdi, elinde orak buraya hasada gelmişsin. Ne ektin ki, ne biçeceksin? Bu ısrırganları, bu kuru dikenleri mi? Tabii ayaklarına batacak. İşte, her yanın yarılmış bir halde kanyon ve sen, acıdan yüzünü buruşturuyorsun. Öfkeden yumruklarını sıkıyorsun. Sana ıstırap veren bu şey, senin kendi eserindir, senin kendi eserindir..."

*" Y. K. Karaosmanoğlu, Yaban Romanı (1968)**.*

* Türkiye Kalkınma Bankası'nda Uzman/Ekonomist

**1980'li yıllarda hakim paradigmanın giderek neo-liberal eksene kayması ile birlikte Türkiye aydınlarının artık 1960'lı ve 70'li yıllarda olduğu gibi tarım ve köy sorunlarına ilgi göstermedikleri, tüketimci yaşama stiline aydınları büyük ölçüde etkisi altına aldığı can sıkıcı bir durumla karşı karşıya bulunuyoruz. Bu genel eğilime aykırı bir aydın duruşu olarak Boratav'ın (2004;2003;2000;1998;199-5;1988,1987a;1987b;1987c) çalışmalarını özellikle belirtmek gerekir.

Giriş

Bu çalışmada esas olarak, farklı büyüme modelleri altında, tarım sektöründe bölüşüm ilişkilerinde meydana gelen değişikliklerin analizi hedeflenmektedir. Bu bağlamda çalışmada kullandığımız kavramsal çerçeveye birinci bölümde kısaca değindikten sonra, izleyen ikinci bölümde ithal ikameci kalkınma stratejisinde bölüşüm ilişkilerini açıklamada merkezi bir role sahip olması nedeniyle “popülizm” kavramı üzerinde durulmuş ve Türkiye’de popülizm üzerine yapılan tartışmalara panoramik olarak değinilmiştir. İthal ikameci sanayileşme stratejisi ve ihracata dayalı büyüme modelleri çerçevesinde tarım sektöründeki bölüşüm ilişkileri görelî fiyatlar yoluyla üçüncü bölümde analiz edilmiştir. Tarımın ticaret hadlerindeki değişimin tarım sektörü üzerinde yarattığı gelir etkisi dördüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır. Tarımsal destekler Türkiye tarımında bölüşüm ilişkilerini etkilemede en temel araçların başında gelmektedir. Türkiye tarımında tarımsal desteklerin ampirik boyutu beşinci bölümde incelenmektedir. Tarımın ticaret hadlerinde tarım sektörü aleyhine meydana gelen bozulmalar tarım sektöründeki birikim oranları başta olmak üzere, verimlilik ve girdi kullanımını nasıl etkilemiştir? Bu ve benzeri soruların yanıtı altıncı bölümde ele alınıp analiz edilmektedir. Sonuç bölümünde ise çalışmanın bulguları değerlendirilmiştir.

I. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde bölüşüm ilişkilerinin analizi için kullandığımız kavramsal çerçeveye (görelî fiyatlara) kısaca değinmek istiyoruz. Çalışmada kullandığımız görelî fiyatlar; ticari marjlar ve tarımın ticaret hadleridir. Bu kavramların detayına geçmeden önce görelî fiyatlar-bölüşüm ilişkisi¹ özet olarak şöyle ifade edilebilir:

“...iktisat politikalarından veya başka etkenlerden kaynaklanan ve sadece nihai malları değil, girdi fiyatlarını da içeren tüm görelî fiyat değişimleri, arttığın sektörler, ekonomik faaliyetler ve ekonomik gruplar arasında yeniden paylaşılmasına yol açar ve böylece gelir dağılımını da etkiler:Fiyatları görelî olarak yükselen malları üreten ve pazarlayan işletme ve endüstrilerle, fiyatları görelî olarak düşen malları tüketen gruplar lehine, fiyatları görelî olarak düşen malları üreten ve pazarlayan işletme ve endüstrilerle, fiyatları görelî olarak yükselen malları tüketen gruplar aleyhine bir değişme söz konusu olabilir. Bu nedenle

¹ Tarım sektöründe bölüşüm ilişkilerine ilişkin daha detaylı bir kavramsal çerçeve için bkz. Boratav (2004; 1988; 1987a; 1987b;1987c).

her görelî fiyatlar kümesinin belli bir gelir dağılımına tekabül ettiğini ve birbirinden farklı iki fiyat kümesinin gelir dağılımı bakımından da birbirinden farklı olduğunu söyleyebiliriz... Kısacası, gelir dağılımı etkilerinin saptanması bakımından, bir görelî fiyatlar çözümlemesi dar anlamda rantları da içeren bir incelemeyi oluşturur; onun ötesine gider ve bu yüzden yeğlenmelidir (Boratav, 1987:227-228)”.

Çalışmada tarım sektöründeki bölüşüm ilişkilerini açıklamak için kullandığımız birinci görelî fiyat ilişkisi ticari marjlar kavramıdır. Ticari marjlar; köylünün yarattığı artığa ileri piyasa ilişkileri içerisinde el konulması ile ilgili bir kavram olup, nihai ürün fiyatları ile çiftçinin eline geçen fiyatlar arasındaki görelî fiyat hareketleri ile ortaya çıkmaktadır. Ticari marjlardaki değişiklikler, tüketicinin birim ürün için ödediği fiyat içinde çiftçinin elinde kalan gayri safi üretim değerinin görelî büyüklüğündeki değişimleri yansıtacaktır (Boratav, 1995:45-46). Ticari marjlar formülünde (oranında), pay değerinin nihai ürün fiyatını, payda değerinin ise çiftçinin eline geçen fiyatı temsil ettiği düşünülürse, ilgili ürüne ilişkin ticari marj indeksinin 100’ün üzerinde gerçekleşmesi durumunda, bölüşüm ilişkisi çiftçinin ve kentli tüketicinin aleyhine gelişirken, bölüşüm ilişkisinden başta ticaret sermayesi olmak üzere Hazine kârlı çıkacaktır.

İkinci görelî fiyat ilişkisi ise tarımın ticaret hadleri kavramıdır. Tarımın ticaret hadleri; köylünün geri piyasa bağlantıları içerisinde (girdi piyasalarında ticari/sınai sermaye tarafından) “sıkılma” derecesindeki değişimleri yansıtan bir kavramdır. Burada da çiftçinin eline geçen fiyatlar ile girdi fiyatlarından oluşan görelî fiyatlardaki değişimler söz konusudur. Tarımsal fiyatları çiftçinin eline geçen fiyatları, sınai fiyatları ise çiftçinin üretim girdileri için sektör dışına ödediği fiyatları temsil ettiği düşünülürse, tarımın ticaret hadlerindeki değişiklikler, küçük üreticilerin karşı karşıya bulunduğu bölüşüm ilişkilerini verir. Tarımın ticaret hadleri tüm ulusal ekonomi için hesaplanabilirken, tarım ürünlerine ilişkin ticari marjlar belli ürün grupları ve tekil ürünler için ancak hesaplanabilmektedir (Boratav, 1995:45-46; Boratav, 2000:177).

Tarımın ticaret hadleri bu çalışmada üç yöntemle hesaplanmıştır. Bunlar; 1) Toptan eşya fiyatları (TEFE) içinde tarım ve sanayi indekslerinin bir birine oranlanması; 2) Milli geliri oluşturan tarım ve sanayi sektörlerine ilişkin zimni fiyat deflatörleri indekslerinin bir birine oranlanması ve üçüncü olarak da, 3) Çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksi yöntemi ile hesaplanmıştır. Tarımın Ticaret Hadleri (TTH) olmak üzere, bunları formüle etmek istersek;

$$TTH(1)=(\text{Tarım sektörü TEFE indeksi})/(\text{Sanayi ürünleri TEFE indeksi})\cdot 100$$

$$TTH(2)=(\text{Tarım sektörü zımni fiyat indeksi})/(\text{Sanayi sektörü zımni fiyat indeksi})\cdot 100$$

olarak ifade edilebilir.

Tarım ürünleri toptan eşya fiyat indekslerinin sanayi ürünleri fiyat indeksi ile ilişkilendirilmesi ya da tarım ve sanayi sektörlerine ilişkin zımni fiyat indekslerinden hareketle tarımın ticaret hadlerinin hesaplanması iki nedenle tarımla sanayi arasındaki ticaret hadlerinin iyi bir göstergesi olamayacağı ileri sürülebilir: Bunlardan birincisi, sanayi indeksini oluşturan alt sektör indekslerinin bir çoğu tarım sektörü ile değişime konu olmayabilmektedir. İkincisi, toptan eşya fiyat indeksinde kullanılan fiyatlar çiftçinin eline geçen ve ödediği fiyatlar değildir. Diğer taraftan tarım sektöründe TEFE'ye göre ürün bazından ziyade ürün grupları olarak istatistikler verilmiştir. Ancak, çiftçinin eline geçen fiyatlarından hareketle ürün bazında iç ticaret hadlerini hesaplamak mümkün olabilmektedir (Kip, 1988:135-162). Bu bağlamda TEFE ve GSMH zımni fiyat deflatörleri yanında tarımın ticaret hadleri çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksi yöntemiyle aşağıda belirtilen formüller yoluyla hesaplanmıştır.

$$TTH(3a)=(\text{Çiftçinin eline geçen fiyatlar (ÇEF) indeksi}/\text{TEFE sanayi indeksi})\cdot 100$$

$$TTH(3b)=(\text{Çiftçinin eline geçen fiyatlar (ÇEF) indeksi}/\text{TEFE indeksi})\cdot 100$$

II. Bölüşüm Ve Türkiye'de Popülizm Tartışmaları

1960'lı ve 1970'li yıllarda ithal ikameci kalkınma stratejisi döneminde popülist bölüşüm ilişkilerini ve siyasal yapılarını açıklamak için kullanılan ve bu anlamda merkezi bir kavram özelliği taşıyan popülizm, 1980'li yıllarla birlikte olumsuz anlamda ve adeta giderek tüm iktisadi sorunların kökeninde yatan “günah keçisi”olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu bölümde Türkiye'de popülizme ilişkin tartışmaların 1960'lardan günümüze panoramik bir değerlendirilmesi yapılmakta, kavramın değişen anlam ve içeriği sorgulanmaktadır.

Türkiye'de “popülizm” tartışmaları Boratav'ın (1983) Yapıt dergisinin ilk sayısında kaleme aldığı “Türkiye'de Popülizm:1962-1976 Dönemi Üzerine Notlar” adlı makale ile başladığını söyleyebiliriz. Boratav (1983), artık klasikleşmiş bu makalesinde, popülizmi; “siyasi rejim ile özellikle bölüşüm ilişkilerine dönük iktisat politikaları arasındaki bağlantıları aydınlatabilecek bir kavram olarak” tanımlamakta, popülizmin genel siyasi çerçevesini ise; “parlamentar bir sistemin varlığı sayesinde emekçi sınıf-

ların, özellikle kendi ekonomik çıkarlarını ilgilendiren konularda siyasi karar alma süreçlerini etkileyebilecekleri; ancak siyasi iktidara bir alternatif veya ortak olabilecek biçim ve düzeyde örgütlenemedikleri bir durum” olarak tanımlamaktadır. Popülizm; “emekçi sınıfların iktidarına rakip veya ortak olarak örgütlenebildikleri Batı Avrupa türü burjuva demokrasilerden ayrılır ve esas olarak geri kalmış kapitalizme özgü bir siyasi çerçeve oluşturur”. Popülizm dışında az gelişmiş ülkelerde farklı siyasi yapılar da söz konusudur: Bunlar; “...küçük burjuva radikalizmi ile “milliyetçi” burjuva çizgilerinin çeşitli dozlardaki bileşkelerinden oluşan reformist-paternalist otoriter rejimler ile tutucu askeri diktalar olarak gösterilebilir”. Boratav, popülizmin 1946’dan itibaren gündemde olduğunu, “çıraklık dönemini”1950-1960 arasında yaşadığını, köylülüğe dayalı bu popülizmin, siyasi-hukuki kurumlar düzeyinde ve emekçilere yönelik iktisat politikalarının olgunlaşmasının 1961 Anayasasının kabulü ile birlikte çok partili rejim tarafından gerçekleştiğini eklemektedir.

Boratav’a (1983) göre popülizmin temelini oluşturan ekonomik ve siyasal yapılar ise şöyle özetlenebilir: İthal ikameci modelde ücretler bir maliyet unsuru olması yanında bir talep unsurudur da. İthal ikameci modelde koruma rantları büyüktür ve bu durum sanayi sermayesinin iç piyasada oldukça yüksek kâr marjları ile çalışmasını ve yumuşak bir ücret politikası uygulamasını mümkün kılmaktadır. Geniş bir üretken kamu kesiminin varlığı, uyguladığı gevşek ücret politikası nedeniyle popülist politikaların asli unsurlarından biridir. İç pazara dayalı ithal ikameci sanayileşme stratejisi yüksek büyüme hızları gerçekleştirdiği sürece (toplumsal katmanlardan hiçbirinin mutlak ekonomik durumlarının bozulmaması koşuluyla) reel ücretlerin artması ve tarımın görece fiyatlarının çiftçinin lehine gelişmesini mümkün kılar. Türkiye yapısındaki bir ekonomide yüksek büyüme hızları önemli boyutlara varan dış açıkların oluşmasına neden olur. Bu durumda popülizmin sürdürülmesi dış açıkların kolayca ve ucuzca finanse edilmesine bağlıdır. Bu bağlamda popülizmin uluslararası Keynesçiliğin altın döneminde gelişmesi bir raslantı değildir. Ancak, 1970’li yılların ortalarında dünya ekonomisinin krize girmesi ile birlikte uluslararası Keynesçiliğin de tasfiyesi ile sonuçlanmış, bunun sonucunda Türkiye gibi ülkelerin kolay ve ucuza finanse ettikleri dış açıklar dönemi sona ermiştir. Bu sonuç Türkiye’de popülizmi sürdürülemez kılmıştır. Buna rağmen Türkiye 1974-76 yıllarında popülist politikalarda ısrar etmiş %8’e varan bir büyüme hızını tutturmaya zorlanmış ve dış açıkların sürdürülemez boyutlara ulaşması ile popülizm krize girmiştir. Boratav, popülizmin krize sürüklenmesinde 1974

yılından itibaren dünya ekonomisini etkisi altına alan bunalım-durgunluk koşullarının Türkiye'ye yansımalarının rol oynadığını belirttikten sonra, "bunalımın nesnel koşullarının başladığı 1974-79 arasında ücret payı %27'den %37,3'e yükselmiştir. Böylece, popülizmin egemen sınıflar için "hazmedilebilir" olmasının temel koşullarının birini oluşturan gelir dağılımı dengelerinin korunması sınai kârlarla ücretler arasındaki ilişki açısından ciddi suretle zedeleniyordu. Böylece, 1974'ten itibaren popülizm bir yol ağzına gelmiş bulunuyordu. Ya kendisini bir burjuva demokrasisi doğrultusunda aşarak emekçi ve egemen sınıflar arasında öncekinden farklı bir çatışma, uzlaşma ve denge sürecine geçişi gerçekleştirecekti: Ya da yirmi yıllık geçmiş edinimlerin tümünü tehlikeye sokacak bir çöküntüyle ortadan kalkacaktı".

Boratav (1998), 1983 yılında Yapıt dergisinde kaleme aldığı makaleden 15 yıl sonra bu kez Mürekkep (1998) dergisinde "2000'e Doğru Popülizm" adlı makalesinde, popülizmin "bir burjuva demokrasisi doğrultusunda aşılması"nın toplumsal sınıflar açısından "vermeden almak" döneminin geride bırakılması anlamına geleceğini belirterek, bunun bölüşüm politikalarının genel çerçevesinin "sınıflar, onların örgütleri ve siyasi iktidar arasında toplumsal uzlaşma tabanına kaydırılması" anlamına geleceğini belirtmektedir. Ancak, süreç "emekçi insanların popülizm dönemindeki tüm edinimlerinin giderek tasfiyesini hedeflenen baskıcı bir sermaye tahakkümü" ile sonuçlanacaktır.

Boratav (1998), 1962-1976 döneminde uygulanan "popülizm" dışında, dışa açık ekonomi altında, popülizme ilişkin iki dönemleştirme daha yapmaktadır: Bunlar; ANAP'ın genişleme konjonktüründe uygulanan Özal usulü "yoz popülizm" ve sermaye hareketlerinin tam liberalizasyonunu izleyen 1989-1993 döneminde uygulanan ve sıcak para hareketlerine dayanan "popülizm"dir. "Yoz" popülizm, "bir yandan bölüşüm ilişkilerini emeğin aleyhine dönüştürmeyi hedeflerken, diğer taraftan kent yoksullarını gecekondü sakini, hemşehri ve tüketici olarak kazanmayı hedefler. Ancak bu çizgi "1988 yılında çok yaygın bir işçi hareketi sonunda iflas etmiş", kamu kesimi işçileri %142 oranında zam alarak 24 Ocak modelinin rövanşını almıştır. 1989-1993 dönemi popülizmi de tıpkı 1970'li yıllardaki popülizm gibi "almadan verme" yolunu seçmiş, "1989 yılında 32 sayılı kararname ile sermaye hareketlerinin serbest bırakılması; farklı bir ifadeyle Türkiye'yi 1994 krizine kadar idare edecek olan "sıcak para politikaları"na geçiş, popülizmi yeni koşullarda mümkün kılan "sihirli değnek" olmuştur. Uluslararası Keynes'ciliğin başat olduğu dönemde ödemeler dengesi açıkları, düşük faizli, orta-uzun vadeli ve "yumuşak koşullu" dış kaynaklarla kapatılmakta iken, yeni dünya düzeni ve

küreselleşmenin başat olduğu neo-liberal dönemde ise ödemeler dengesi açıkları kısa vadeli, çok daha yüksek vadeli ve istikrarsız sıcak para akımları ile finanse edilebilirdi. Yeni koşullarda “almadan vermek” yani popülizme dönüş böylece mümkün olacaktır .

Popülizmin Çarlık Rusya’sından ithal edilen bir kavram olduğunu ileri süren Şaylan’a (1984) göre ise Türkiye’de toplumsal yapının küçük üreticiliğe dayanması nedeniyle popülizm kalıcı olmuş, uygulanan popülist politikalar sonucunda küçük üreticilik tasfiye olmamış, aksine bu politikalar sayesinde varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Keyder’e (1984) göre Türkiye’de “kırsal yapının özelliği” nedeniyle, “Keynesçi düzenlemelerden çok önce popülist” politikalar uygulanmıştır. Bu nedenle DP’si 19-50’lerde köylü üreticileri tatmin etmeye yönelik “popülist” politikalara yönelmiştir. Keyder’e göre “serbest ve tek dereceli seçim köylünün gücünü öne çıkarmış”, bunun sonucunda 1950’den sonra gelen hükümetlerin hiç biri tarımı vergilendirme yoluna gitmemiştir. Bunun sonucunda, küçük üreticilik bir anlamda yapay olarak yaşatılmış ve L. Amerika’da gözlenen tarımdan sanayiye yönelik servet ve iktisadi artık transferi gerçekleştirilememiştir (Keyder, 1984:18-19).

Ücret düzeylerinin gelişme eğilimine bakarak popülizmin tanımlanamayacağını belirten Gülalp’e (1987) göre ise ithal ikameci sanayileşme stratejisi “popülizm”in belirleyici özelliğidir. L. Amerika ülkelerinde “popülist” ittifakların “popülist” rejimlere yol açtığını savunan Gülalp, Türkiye’de “popülizm”in ithal ikamesinin ikinci aşamasında geçerli olduğunu iddia etmektedir.

Alper ve Öniş (2001:208), popülizmi “popülist döngüler” kavramı ile açıklarken, popülist döngülerin seçilme kaygısının önem kazandığı ortamlarda siyasi destek sağlamak için kamu harcamalarına dayalı mali genişleme süreci ile başlatıldığı iddia edilmektedir. Yazarlara göre, Türkiye ekonomisinde yaşanan ilk iki “popülist döngü” 19-50’lerin ve 1970’lerin sonlarında sabit döviz kurları ile sermaye hesabı kontrollerinin çok sıkı yapıldığı dönemlerde ortaya çıktığı, üçüncü popülist döngünün ise 1987-1993 yılları arasında gerçekleştiği iddia edilmektedir. Yazarlara göre 1980 sonrası uygulamaya konan ihracata dayalı büyüme modelinde, ücretliler ve tarım sektörü olumsuz etkilenmiş, “kaybedenler”in bu iki önemli kesimi 1983-1987 yılları arasında siyasal açılım sürecinin bir parçası olarak güçlenmişler, daha sonra kaybettiklerini geri alma olanağına kavuşmuşlardır. Önceki iki döngüden farklılaşan 1987-1993 döngüsü, 1994 krizi ile sona ermiştir. Bu üçüncü “döngü” sermaye hesabı serbestliğinin yaşandığı bir

ortamda gerçekleşmiştir. Yazarlar “ekonomik popülizmin kök saldıği toplumlarda değişimi gerçekleştirmek için, sağlam bir dış destek önemli bir itici güç oluşturmaktadır” tespitinden sonra, “Meksika’nın NAFTA’ya girdikten sonraki deneyimi, 1980’lerde İspanya, Portekiz ve Yunanistan’ı kapsayan Akdeniz’e doğru genişlemesi benzer etkileri yapmıştır” sonucuna ulaşmaktadır. Türkiye’de ekonomik popülizmle mücadele etmenin “dışsal” unsurları ise yazarlara göre AB’ ye üyelik ve IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası finans topluluklarıdır. Yazarlar, küreselleşen dünyada ekonomik düzeyde küresel normlara ayak uydurma yönetim kapasitesine sahip olmayan ülkelerin önemli ölçüde demokrasi eksiği bulunan ülkeler olduklarını belirttikten sonra, zayıf demokrasilerin, neo-liberal dönemde ard arda popülist döngüler yaşamaya eğilimli olduklarını, böylece finansal küreselleşmenin olanaklarından tam olarak yararlanamadıklarını iddia etmektedirler. Ayrıca, finansal küreselleşme popülist döngüleri büyütme ve bu döngülerin yapısını gittikçe daha asimetrik duruma getirmektedir. Popülist döngülerdeki her kriz, gittikçe kötüleşen bir gelir dağılımı ile sonuçlanmaktadır. Bu ekonomiler düşük büyüme hızı ve büyük gelir eşitsizlikleri ile tanımlanan “düşük denge tuzağına-low-level equilibrium trap” düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Popülizm ve popülist uygulamalar özellikle neo-liberal iktisatçılar arasında ithal ikameci sanayileşme stratejisi ile birlikte değerlendirilerek, devletin piyasalara müdahale ederek kaynak ve gelir dağılımı üzerindeki rolü ile açıklanmıştır. Popülist politikalar, ithal ikameci dönemdeki ekonomik sorunların temel nedenlerinden biri olarak sunulmuş, dışa açık ekonomi altında devletin küçültülmesi ile birlikte “popülizm”in sona ereceği iddia edilmiştir. Oysa Türkiye ekonomisinde 1980’li yıllarda yaşanan deneyim göz önüne alındığında, ekonominin dışa açılmasıyla birlikte neo-liberallerin iddia ettiği gibi popülist politikalar sona ermemiş, farklı biçimlerde yeniden gündeme gelmiştir. Bu kez ithal ikameci modelde olduğu gibi koruma rantlarının hükümetlere yakın çevrelere dağıtımını şeklinde bir rant dağıtımını söz konusu değildir, ancak bu kez gündemde ihracata yönelik faaliyette bulunan şirketlere yönelik teşvikler, vergi iadeleri, kredi kolaylıkları gibi hükümetlere yakın gruplara yönelik avantajlar gündemdedir.

Popülizmi tüm sorunların müsebbibi, “günah keçisi” olarak gören neo-klasik yaklaşım, siyasetten arınmış özerk bir iktisadi faaliyet alanı tanımlaması ölçüsünde bölüşüm dinamiklerini manipüle etme işlevini başarıyla yerine getirir. İktisadın siyasetten ayrı bir faaliyet alanı olduğu (siyaset üstü) varsayımı olsa olsa içeriksiz, radikal bir soyut-

lamanın ürünüdür. Bu tarz bir soyutlama ile reel dünya gerçek dışı birkaç varsayıma indirgenmekte, bir çok temel parametre analiz dışına itilerek neo-liberal yöntemin ideal dünya tasarımı tamamlanmaktadır.

Toplumsal teorileri verili güç ilişkilerinin tanımlandığı düşünülürse, her açıklama (kavram) aynı zamanda güç ilişkilerine taraf olan kesimlerin kısa ya da uzun erimli çıkarları ile örtüşür ya da çatışır. Başka bir ifadeyle seçilen, kullanılan kavramlar nötr (tarafsız) değildir. Bu bağlamda piyasa ekonomisinin bizatihi kendisi ulusal ve uluslar üstü tarzda örgütlenmiş siyasi kurumların ve bu kurumların yönlendirdiği güç ilişkilerinin bir uzantısıdır. Bu nedenle seçilen tüm iktisat politikaları/projeleri eninde sonunda bölüşüme ilişkin sonuçlar doğurur ve “popülizm”in “günah keçisi” yapılmasının esas nedeni “bölüşüm”ün bu ekonomi-politik boyutudur.

III. İthal İkamesi Ve İhracata Dayalı Büyüme Modelleri Altında Tarım Sektöründe Bölüşüm İlişkileri

III.1. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi Altında (1963-1976) ve Kriz Döneminde

(1977-1979) Tarım Sektöründe Bölüşüm İlişkileri

1960’lı ve 1970’li yıllar Türkiye tarımının yaygın tarım koşullarından yoğun tarım koşullarına geçtiği yıllar olarak tanımlanabilir. Türkiye ekonomisi 1963’den itibaren yeniden planlı kalkınma dönemine girerken, 1960’lı yılların ortalarından itibaren tarımda da modern girdi kullanımına bağlı olarak verimlilik artışları gündeme gelmiştir. Bu dönemde ithal ikameci sanayileşme stratejisi çerçevesinde “popülist”² politikalar uygulanmış, bunun sonucunda tarıma yönelik olarak oldukça sistemli destekleme politikaları uygulanmaya konmuştur: 1932 yılında buğdayla başlayan bu uygulama 1950’li yıllarda tahıllar, tütün, şeker pancarı ve haşhaşla sınırlı olarak sürdürülmüş, 1960’larda Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSKB)’nin alım –satım ve dönüştürmesini yaptığı ürünlerin önemli bir bölümü de kapsama alınınca, 1969 yılında desteklenen ürün sayısı 17’yi bulmuş, 1970’lerde ise 22’ye kadar çıkmıştır (Köymen, 1999; Oyan, 2003).

1963-1976 dönemine ve kriz yıllarına (1977-79) ilişkin tarımın ticaret hadlerindeki gelişmeler ve seçilmiş ürünlere ilişkin ticari marjların gelişimi Tablo 1’de gösterilmiştir.

² Türkiye’de “popülizm” uygulamalarının ithal ikameci dönemde bölüşüm ilişkileri üzerindeki etkilerini bir önceki bölümde incelediğimiz için burada üzerinde durmuyoruz.

Tablo 1:Seçilmiş Ürünlerde Ticari Marjlar ve Tarımın Ticaret Hadleri (1963-1976)
(1963=100)

	Ekmek/ Buğday	Margarin/ Ayçiçeği	Şeker/ Ş. pancarı	TEFE Tarım/ Sanayi	GSMH def. Tarım/ Sanayi
1963	100	100	100	100	100
1964	105,4	93,2	86,7	97,6	98,9
1965	107,1	74,7	86,7	102,3	97,6
1966	106,1	90,7	86,7	103,7	103,0
1967	106,1	77,9	99,7	101,4	99,8
1968	108,0	83,2	151,3	98,1	124,6
1969	101,4	81,5	151,3	100,1	135,4
1970	107,4	78,9	81,8	91,8	127,2
1971	121,4	79,8	90,6	88,4	121,4
1972	129,9	72,0	90,6	83,4	116,6
1973	148,3	67,5	63,5	85,1	141,0
1974	95,5	57,7	68,0	94,7	159,0
1975	120,9	73,9	74,2	112,3	166,1
1976	139,6	65,4	66,7	110,8	145,8
1964-1976	115,2	76,6	92,1(74,6)	97,7(101,3)	125,9

Kaynak ve Notlar: DİE'den (2003) hareketle kendi hesaplamalarımız. 1-3.sütun seçilmiş ürünlerde ticari marjları göstermekte ve her bir ürün için; nihai ürün fiyatları indeksi ile çiftçinin eline geçen fiyat indeksleri arasındaki oranların indeksini, 4.sütun TEFE göre hesaplanan tarım sektörüne ilişkin indeksin, sanayi sektörüne ilişkin indekse oranlanması ile elde edilen indeksi, 5.sütun ise milli gelir serilerinin tarım ve sanayi sektörlerine ait zimni fiyat deflatörlerinin indeksleri arasındaki oranın indeksini göstermektedir. 1964-1976 dönemine ilişkin TEFE göre hesaplanan ve parantez içerisinde gösterilen değer askeri yönetim ve ertesi iki yılı (1971,1972 ve 1973) kapsamamaktadır. Şeker/Ş. Pancarına ilişkin parantez içerisindeki ticari marj değeri ise 1968 ve 1969 yıllarında meydana gelen ve serinin genel eğiliminden önemli bir sapmayı gösterdiği için hesaplama dışında tutulmuştur.

Tablo 1'in ilk 3 sütunu, tarım kökenli temel tüketim mallarının (ekmek, margarin ve şeker) parkende fiyatlarının indeks değerlerinin, aynı ürünleri sattığında çiftçinin eline geçen fiyatların indeks değerlerine bölünerek elde edilen ticari marjların zaman içerisinde açılıp açılmadığını göstermektedir. Buna göre sadece ekmekte tüketim fiyatı-çiftçi fiyatı makası hem tüketici hem de çiftçi aleyhine açılırken, margarinde çiftçinin ve tüketicinin lehine gelişmiştir. Başka bir ifadeyle, ithal ikameci dönemde buğday üreticisi çiftçiler bölüşüm ilişkisinden olumsuz etkilenirken, bu ürünü pazarlayan ticaret sermayesinin kârlı çıktığı anlaşılmaktadır.

İthal ikameci dönemde bir yandan fiyat kontrolleri ve diğer yandan destekleme alımları sayesinde nihai ürün fiyatlarının artış hızı çiftçinin eline geçen fiyatların artış hızının altında kalmış, bunun sonucunda bölüşüm ilişkisi kentli tüketiciler ve bu ürünü üreten çiftçilerin lehine önemli ölçüde düzelmiştir.

TEFE ve milli gelir serilerinin tarım ve sanayi sektörlerine ait zimni fiyat deflatörleri kullanılarak hesaplanan tarımın ticaret hadleri incelendiğinde (Tablo 1'in 4. ve 5.sütunları), zimni deflatöre göre hesaplanan tarımın ticaret hadlerinin belirgin olarak tarım sektörünün lehine düzeldiği, TEFE göre ise 1971 askeri yönetimi ve onu izleyen iki yılın seriden çıkarılması durumunda, gene tarım sektörünün bölüşüm ilişkisinden olumlu etkilenen sektör olduğu anlaşılmaktadır. 1963 100 kabul edildiğinde, TEFE'ye göre hesaplanan tarımın ticaret hadleri 1976 yılında %110,8 olurken, aynı dönemde milli gelir serilerinin tarım ve sanayi sektörlerine ilişkin zimni fiyat deflatörlerine göre ise %145,8'e yükselmektedir.

Tarımın ticaret hadlerindeki gelişme, tablonun son satırında gösterilen ortalama indeks değerleri göz önüne alınarak incelendiğinde, milli gelir serilerinden hesaplanan zimni fiyat deflatörüne göre yıllık ortalama %25,9 oranında tarım sektörü lehine geliştiği görülmektedir. TEFE göre ise 1971 askeri yönetimi ve onu izleyen 1972 ve 1973 yılları hesaplama dışında tutulduğunda, tarımın ticaret hadlerinin yıllık ortalama indeks değerine göre %1,3 oranında sektörün lehine geliştiği anlaşılmaktadır³.

İthal ikameci dönem boyunca sanayide yıllık ortalama büyüme hızının tarım sektöründen daha tempolu büyüdüğü ve korumacılığın sağladığı avantajlar nedeniyle görelî fiyatların sanayi sektörü lehine düzelmesi beklenirken bunun tam tersi olmuş, en emek yoğun sektör olan tarım sektörü bölüşüm ilişkisinden olumlu etkilenmiştir. Diğer yandan bu dönemde dış ticaret hadleri genellikle Türkiye'nin aleyhine gelişmesine ve (Türkiye'nin bu dönemde esas olarak tarım ürünleri ihracatçısı bir ülke olduğu da düşünülürse) iç ve dış ticaret hadlerinin birlikte hareket etmesi gerekirdi. Oysa bu dönemde uygulanan destekleme alım politikaları başta olmak üzere, sanayi fiyatları üzerinde çeşitli mekanizmalarla sağlanan kontroller sonucunda tarımın görelî fiyatları sektörün lehine gelişmiştir (Boratav, 1987:139; Boratav, 2003:135).

³ Bilindiği gibi indeks hesaplamalarında seçilen baz yılı indeksin genel eğilimini etkilemekte, seçilen baz yılı farklılaştıkça elde edilen değerler de farklılaşmaktadır. Örneğin, Varlıer'in verilerinden hareketle tarımın ticaret hadleri serisinin baz yılını 1960-61=100 olarak değiştirerek hesaplayan Boratav'ın (2003) bulgularına göre, tarımın ticaret hadleri 1962-1976 döneminde TEFE göre yıllık ortalama %21,5, milli gelir serilerinin tarım ve sanayi sektörlerine ait zimni fiyat deflatörlerine göre ise yıllık ortalama %13,6 oranında tarımın lehine gelişmiştir.

Kriz yıllarını temsil eden 1977-79 döneminde ticari marjlar ve tarımın ticaret hadleri nasıl gelişmiştir? Tablo 2’de bu sorunun yanıtını bulabiliyoruz. 1977-1979 arasında ekmek fiyatı-çiftçinin eline geçen buğday fiyatından %19,2 oranında ekmeğin lehine, margarin/ayçiçeğinde %4,9 oranında margarin lehine ve şeker/şeker pancarında ise %13,3 oranında şeker lehine düzelmiştir. Karşılaştırma bu kez ortalama indeks değerleri göz önüne alınarak yapıldığında; ekmek fiyatı- çiftçinin eline geçen buğday fiyatı makasının %11,7 oranında ekmek lehine, şeker fiyatı-çiftçinin eline geçen şeker pancarı fiyatı makasının %8,2 oranında şeker lehine büyüdüğü, buna karşın margarin fiyatı-çiftçinin eline geçen ayçiçeği makasının ise %7 oranında ayçiçeğinin lehine geliştiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, kriz yıllarında yıllık ortalama indeks değerlerine göre, margarin/ayçiçeği fiyat ilişkisi dışında ekmek/buğday ve şeker/şeker pancarı fiyat ilişkisi paydanın aleyhine gelişmiş, bunun sonucunda ticari marjlar çiftçilerin aleyhine/ticaret sermayesinin lehine gelişmiştir.

Tablo 2: Seçilmiş Ürünlerde Ticari Marjlar ve Tarımın Ticaret Hadleri (1976=100) (1977-1979)

	Ekmek/ Buğday	Margarin/ Ayçiçeği	Şeker/ Ş. pancarı	TEFE Tarım/ Sanayi	GSMH def. Tarım/ Sanayi
1976	100	100	100	100	100
1977	104,7	83,0	102,2	97,1	109,2
1978	111,2	91,1	109,1	85,0	112,8
1979	119,2	104,9	113,3	67,5	83,1
1977-79	111,7	93,0	108,2	83,2	101,7

Kaynak: Tablo 1’den hareketle kendi hesaplamamız.

Kriz yıllarının tarımın ticaret hadlerinde yarattığı bozulma gerek TEFE göre ve gerekse de milli gelir zimni fiyat deflatörlerine göre hesaplanan ticaret hadlerinde açıkça görülmektedir. İthal ikameci dönemde köylülüğe yönelik olarak uygulanan popülizm politikaları krizle birlikte hızla işlevsizleşmiş, bunun sonucunda tarımın ticaret hadleri 1976 yılı 100 alındığında TEFE göre 1979 yılında %67,5’a, milli gelir serilerine göre ise aynı dönemde %83,1 oranına düşmüştür.

III.1.1. Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlara (ÇEF) Göre Tekil Ürünlerde

Tarımın Ticaret Hadleri :1963-1976 ve 1977-1979 Alt Dönemleri

Önceki bölümde tarımın ticaret hadlerindeki gelişmeler ulusal ekonomi açısından

TEFE ve GSMH sektör deflatörlerine göre ele alınıp incelenmiş idi. Bu alt bölümde ise tarımın ticaret hadlerindeki gelişmeler ürün bazında iki yöntemle hesaplanacaktır. Bunlar; ilgili üründe çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksi (ÇEF)/TEFE indeksi ve ilgili üründe ÇEF indeksi/sanayi TEFE indeksi yöntemleridir. Tablo 3 seçilmiş ürünler düzeyinde 1963-1976 dönemine ilişkin ÇEF indeksi/TEFE indeksine göre hesaplanmış tarımın ticaret hadlerini yıllar itibariyle gösterirken, aynı ürünlere ilişkin tarımın ticaret hadlerindeki gelişmeler 1977-79 dönemi için Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Tekil Ürün Düzeyinde ÇEF’e Göre Tarımın Ticaret Hadleri (İlgili Üründe Çiftçinin Eline Geçen Fiyat İndeksi /TEFE İndeksi) (1963=100) (1964-1976)

	Arpa	Buğday	Mısır	Pamuk	Ş. Pancarı	Tütün	Ayçiçeği	Tarım./ TEFE
1963	100	100	100	100	100	100	100	100
1964	98,8	97,6	94,8	96,7	114,0	90,8	101,1	99,0
1965	100,7	95,9	87,7	82,6	105,5	74,3	119,1	100,8
1966	104,9	95,7	95,5	82,2	100,6	70,9	111,0	101,4
1967	97,5	88,9	88,8	81,7	93,5	66,9	120,3	100,5
1968	93,2	86,2	86,1	75,5	60,4	67,2	107,1	99,3
1969	99,3	89,3	90,3	76,8	56,4	50,9	99,9	100,1
1970	93,1	83,7	94,0	83,9	105,6	52,5	104,0	96,8
1971	90,3	79,4	81,1	87,9	91,1	46,5	98,7	95,3
1972	76,5	67,3	75,6	83,3	77,2	42,4	102,6	93,0
1973	84,7	66,0	79,9	130,9	96,1	51,1	91,5	93,8
1974	103,3	93,9	101,0	151,3	98,7	64,2	111,8	97,9
1975	103,7	95,9	103,8	123,4	112,1	87,6	114,8	104,3
1976	89,7	83,0	93,3	133,2	116,4	91,6	110,8	103,8
1964-1976	95,1	86,4	90,1	99,2	94,4	65,9	107,1	98,9

Kaynak:DİE’den(2003) hareketle kendi hesaplamamız.

Tablo 3’de gösterilen çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksinin TEFE indeksine oranlanması ile elde edilen görelî fiyatlara göre, buğday ve tütünde 1963-76 boyunca görelî fiyatlar çiftçinin aleyhine gelişirken, ayçiçeği, şeker pancarı ve kısmen de arpa da görelî fiyatların çiftçinin lehine geliştiği görülmektedir.

Tablonun son sütununda gösterilen Tarımsal ÇEF İndeksi /TEFE indeksi göstergesine göre ise genel olarak tarım fiyatlarının (1971-1973 dönemi istisna kabul edilirse) TEFE fiyatlarından daha hızlı arttığı, bölüşüm ilişkisinin ilgili ürünü üreten çiftçilerin lehine geliştiği görülmektedir.

Kriz dönemi olan 1977-79 döneminde tekil ürün düzeyinde tarımın ticaret hadleri nasıl gelişmiştir? Bunun için Tablo 4’de gösterilen verilerden yararlanıyoruz. Popülizmin köylülüğe uzanan araçlarının etkisizleşmesi sonucu, tütün dışında diğer ürünlerde ticaret hadleri önemli ölçüde aşınmış, en dramatik gerileme ise şeker pancarı, pamuk ve ayçiçeği ürünlerinde gerçekleşmiştir. Tablonun son sütununda gösterilen Tarım/TEFE indeksine göre ise 1976-79 döneminde tarımın ticaret hadleri 100’den %85,5’e önemli ölçüde gerilerken, ortalama indeks değeri ise %92,9 oranına düşmüştür.

Tablo 4: *Tekil Ürün Düzeyinde ÇEF’e Göre Tarımın Ticaret Hadleri (1976=100) (1977-1979)*

	Arpa	Buğday	Mısır	Pamuk	Ş. Pancarı	Tütün	Ayçiçeği	Tarım./TEFE
1976	100	100	100	100	100	100	100	100
1977	96,0	89,5	98,5	93,2	80,6	100,9	98,6	98,9
1978	85,6	70,5	86,1	68,5	61,6	71,7	74,6	94,1
1979	73,7	63,3	70,4	68,5	59,1	54,6	65,0	85,5
1977-79	85,1	74,4	85,0	76,8	67,1	75,7	79,4	92,9

Kaynak: Tablo 3’den hareketle kendi hesaplamamız.

Çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksinin sanayi fiyatları indeksine oranlanması ile elde edilen ve Tablo 5 ve Tablo 6 ’da gösterilen bulgulara göre, ithal ikameci dönemde (1963-76) ürün bazında görelî fiyatların önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Buna göre; buğdayda 1975 yılı hariç tüm yıllarda buğday fiyatlarındaki artış sanayi fiyatlarının gerisinde kalırken, bölüşüm ilişkisi buğday üreticisi çiftçilerin aleyhine gelişmiştir. Benzer bir eğilim mısır ve tütünde de gözlenmektedir. İthal ikameci dönem boyunca ele alınan ürünler açısından hiç biri tütünün görelî fiyatı kadar bozulmamıştır. Tablo 5’in son sütununda gösterilen tarımın ticaret hadleri daha önceki satırlarda belirtildiği üzere 1971 askeri yönetimi ve izleyen iki yıl dışında genel olarak tarım sektörünün lehine gelişmiştir.

Tablo 5: Tekil Ürün Düzeyinde ÇEF'e Göre Tarımın Ticaret Hadleri (İlgili Üründe Çiftçinin Eline Geçen Fiyat İndeksi /Sanayi TEFE İndeksi)

	Arpa	Buğday	Mısır	Pamuk	Ş. Pancarı	Tütün	Ayçiçeği	Tarım/ Sanayi
1963	100	100	100	100	100	100	100	100
1964	97,4	96,2	93,4	95,2	112,4	89,4	99,6	97,6
1965	102,2	97,3	89,0	83,9	107,0	75,4	120,9	102,3
1966	107,3	97,8	97,7	84,1	102,8	72,4	113,4	103,7
1967	98,4	89,7	89,6	82,5	94,3	67,5	121,4	101,4
1968	92,0	85,1	85,0	74,5	59,7	66,3	105,8	98,1
1969	99,3	89,3	90,3	76,8	56,4	50,9	99,9	100,1
1970	88,3	79,4	89,2	79,6	100,2	49,8	98,6	91,8
1971	83,8	73,7	75,2	81,5	84,5	43,1	91,5	88,4
1972	68,6	60,3	67,8	74,6	69,2	38,0	92,0	83,4
1973	76,8	59,9	72,5	118,8	87,2	46,4	83,0	85,1
1974	99,9	90,8	97,7	146,2	95,4	62,1	108,1	94,7
1975	111,7	103,3	111,8	133,0	120,7	94,4	123,6	112,3
1976	95,8	88,6	99,5	142,2	124,2	97,7	118,2	110,8
1964-1976	94,0	85,5	89,1	97,9	93,4	65,6	105,8	97,7

Kaynak: DİE'den (2003) hareketle kendi hesaplamamız.

Kriz dönemine ilişkin seçilmiş ürünlere ilişkin görel fiyatların gelişimini gösteren Tablo 6 incelendiğinde, istisnasız tüm ürünlerde ticaret hadleri 1976 yılına göre 1979 yılında önemli ölçüde düşmüştür. Aynı dönemde tablonun son sütununda gösterilen tarımın ticaret hadleri ise 100'den %67,5'e düşerek tarımın ticaret hadleri kriz döneminde önemli ölçüde bozulmuştur.

Tablo 6: Tekil Ürün Düzeyinde ÇEF'e Göre Tarımın Ticaret Hadleri (1976=100) (1977-1979)

	Arpa	Buğday	Mısır	Pamuk	Ş. Pancarı	Tütün	Ayçiçeği	Tarım/ Sanayi
1976	100	100	100	100	100	100	100	100
1977	94,2	87,9	96,7	91,6	79,1	99,1	96,9	97,1
1978	77,2	63,5	77,8	61,9	55,6	64,8	67,4	85,0
1979	58,1	50,0	55,6	54,0	46,6	43,2	51,4	67,5
1977-79	76,5	67,2	76,7	69,2	60,5	69,0	71,9	83,2

Kaynak: Tablo 5'den hareketle kendi hesaplamamız.

III.2.Dışa Açık Ekonomi Altında Tarım Sektöründe Bölüşüm İlişkileri: Korumacılıktan, İstikrar ve Yapısal Uyum Programlarına

Bu bölümde dışa açık ekonomi altında tarım sektöründeki bölüşüm ilişkileri iktisadi gelişmenin temel özellikleri göz önüne alınarak, 1980-1988; 1989-1993 ve 1994-2000 alt dönemler bağlamında ele alınıp analiz edilecektir. Dışa açık ekonominin bölüşüm ilişkileri üzerinde yarattığı etkilere ilişkin ampirik analize geçmeden önce, tarıma ilişkin 1980’li yıllarda gündeme gelen istikrar ve yapısal uyum programlarının tarım sektörü üzerine yarattığı etkilere kısaca değinmek istiyoruz.

1) 1980 yılında uygulamaya konan 24 Ocak İstikrar Programı ile birlikte tarım sektörüne yönelik politikalarda önemli değişiklikler gündeme gelmiştir. Bu politikalar, yapısal uyum politikaları adı altında Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalarla büyük ölçüde yönlendirilmeye başlanmıştır⁴. Bu bağlamda 27 Haziran 1985 yılında Türkiye ile Dünya Bankası arasında tarım sektöründe yapısal uyumun sağlanması amacıyla sektörel kredi anlaşması imzalanmıştır. Dünya Bankası ile yapılan sektörel kredi anlaşması ile birlikte yapılan diğer anlaşmalar birlikte değerlendirildiğinde, yapısal uyum çerçevesinde, tarım sektörünün tümüyle piyasaya teslim edilmesi, uluslararası sermayenin (Uluslar Ötesi Şirketlerin) önündeki engellerin giderek kaldırılması, tarım sektörü ile direkt veya dolaylı ilişkisi olan kamu kuruluşlarının çeşitli yöntemlerle işlevsizleştirilmesi ve özelleştirilmesi ve tüm bunların sonucunda devletin tarım sektöründe tümüyle dışlanması hedeflenmiştir.

2) Bilindiği gibi tarım ürünleri piyasasında “esnek fiyatlama” ilkesine karşılık, modern sektörün (tarım-dışı sektörlerde) çeşitli derecelerde alışıta monopson-satışta monopol gücüne sahip olması sonucu “mark-up fiyatlama” geçerli olup, bu durum pazarlama marjlarını büyütürken, çiftçinin eline geçen fiyatları düşürme yönünde, tüketicinin ödediği fiyatları ise artış yönünde etkide bulunmaktadır. Güç ilişkilerinin bu kadar dengesiz olduğu bir yapıda, geçmiş yıllarda tarım piyasalarına yönelik müdahalelerle bu dengesizlikler giderilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda dünyanın bir çok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye’de de 1930’lu

⁴ 1980 sonrası ekonomi politikalarının özelliklerini; iç ve dış liberalleşme, piyasanın öncülüğü, devletin üretken yatırımlardan çekilmesi ve bunun bir uzantısı olarak özelleştirme, kaynak tahsis kararlarında ihracatın temel hedef olarak belirlenmesi olarak gayet özet olarak ifade edilebilir.

yıllardan itibaren, devlet çeşitli araçlarla tarım piyasalarına müdahale etmiş, tarımı destekleme yolunu seçmiştir. 1980’li yıllarda gündeme gelen yapısal uyum politikaları ile birlikte, tarımsal destekleme politikası giderek gündemden düşmüş, 2001 yılında ise tümüyle kaldırılarak oldukça farklı özellikler taşıyan DGD (Doğrudan Gelir Desteği) sistemi uygulanmaya konmuştur.

3) 1960’lı yıllarda uygulanan popülist politikalar sonucunda tarıma yönelik önemli kaynak aktarımı gerçekleştirilmiş, bunun sonucunda tarımın ticaret hadleri önemli ölçüde tarımın lehine gelişmiştir. 24 Ocak İstikrar Programının çıkış noktasından biri Türkiye ekonomisinde ortaya çıkmış olan enflasyonun temel nedenlerinden biri olarak tarıma yönelik devlet desteği olarak görüldüğünden, istikrar programı tarımsal desteklerin asgariye indirilmesi hedefinden hareketle tarımsal desteklerin önemli ölçüde azaltmayı öngörmüştür. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak gerek fiyat, gerekse de maliyetler yönünden destekleyici nitelikteki politikalardan önemli ölçüde uzaklaşmıştır. Yeni politikaların gerisinde, iç göç sonucu artmış bulunan kentsel nüfusun beslenme maliyetlerinin düşürülmesi ile birlikte tarımsal girdilere dayalı sanayilerin rekabet gücünün artırılması hedeflenmiştir.

4) 1980’li yıllarda tarımsal üretimi olumsuz etkileyen en önemli gelişmelerden biri dış ticaret rejiminin liberalizasyonu ile birlikte tarımsal ürün ithalatında yaşanan artışlar olmuştur. 1984 yılında gıda ürünlerinin ithalatına uygulanan vergi ve harçlar önemli ölçüde aşağı çekilmiştir. Bunun sonucunda bazı tarımsal ürünler ithalatı önemli miktarlara ulaşmış, ithalattaki artış sonucunda bir çok ürünün üretimi olumsuz etkilenmeye başlanmıştır. Bu politikaların uygulanması ile birlikte en çok olumsuz etkilenen sektörlerin başında hayvancılık ve et üretimi gelmektedir. Gıda ve tarımsal ürünler ticaretinin serbestleşmesini takiben canlı hayvan ve et ithalatındaki sıçrama, yerel üretimin ve hayvancılığın gerilemesine yol açmıştır. Türkiye’nin süt, peynir, yağ ve dondurma gibi sütlü ürünler ithalatı önemli miktarlara yükselmiştir. Diğer yandan sebze ve meyve ithalatında da benzer gelişmeler izlenmektedir.

5) 1980’li yıllarda tarım sektöründe gözlenen duraklama ve bazı alt sektörlerde ortaya çıkan gerileme, tarımsal ihracata yönelebilecek fazlayı azaltırken, ithalat gereksinimini artırmaya başlamıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana ilk defa tarım ürünleri ve tarıma dayalı ürünler ithalatının bu kalemlerin ihracatını

aşması gibi bir tablo ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz bunun en temel nedeni, dış ticaretin serbestleştirilmesi ile birlikte yüksek mali desteklerle (ve yüksek verimlilik düzeyi ile) üretilen AB ve ABD kaynaklı tarım ürünlerinin iç pazarı giderek ele geçirmeleri olmuştur. Türkiye, 1990'dan beri net tarım ürünü ihracatçısı bir ülke olmaktan çıkmış, net tarım ürünü ithalatçısı bir ülke konumuna gelmiştir. Bu sonuç, 1980'li yıllarda meydana gelen yapısal değişimin 1990'lı yıllarda ortaya çıkardığı ciddi bir tehlike olarak gözükmemektedir (Kazgan, 1996:35-36).

6) Türkiye tarımında gerek tarımın gelişmesi açısından gerek bölüşüm ilişkileri bağlamında ve gerekse de tarımsal piyasaları düzenleyici bir role sahip olan tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi ve giderek tasfiyesi istikrar ve yapısal uyum programlarının tarım ve hayvancılık sektörü üzerinde onarılması güç tahribatlar yapmıştır. Bu bağlamda SEK; YEM SANAYİİ; EBK; KÖYTEKS; ORÜS; TZDAŞ; TÜGSAŞ adlı tarımsal kuruluşlar 1993-2000 döneminde özelleştirilmiştir.

III.2.1. Tarım Sektöründe Bölüşüm İlişkileri: 1980-1988 Alt Dönemi

Türkiye ekonomisi, ithal ikameci kalkınma stratejisinin yatırım mallarının üretimi aşamasına geçmeden önce model krizle sonuçlanmış, ekonomi bir anlamda hazırlıksız olarak uluslararası ekonomi ile 1980'lerde farklı bir tarzda eklemlenmiştir. Başka bir ifadeyle, ekonomi yapısal bir dönüşüm gerçekleştirilmeden sadece görece fiyat değişimlerine dayanarak dışa açılmıştır. Teknolojik gelişmenin önelediği verimlilik artışlarına dayalı bir rekabet gücü gündemde olmayınca en kolay yola başvurulmuştur: Tarımın görece fiyatları dramatik ölçülerde düşerken, yüksek enflasyon koşullarında reel ücretlerin düşürülmesi sağlanmıştır. Başka bir ifadeyle, 1980'li yıllarda dışa açılmanın maliyetini büyük ölçüde tarım ve ücretliler göğüslemiştir. Bu gelişme ücret ve tarımsal gelir elde edenlerin tüketim talebinin daralmasına neden olurken, reel ücretlerin düşmesi ve artan kârlar yatırımları ve birikim oranlarını artırmamıştır⁵.

Ticaret marjlarında ve tarımın ticaret hadlerindeki gelişimi gösteren Tablo 7 verileri incelendiğinde, tarım sektörünün 1980'li yıllarda nasıl bir açmaz ile karşı karşıya kaldığı açıkça görülmektedir.

⁵ Ücret gelirlerinin milli gelir içerisindeki payının azalması ve aratan mark-up oranlarına rağmen imalat sanayiinde birikim oranlarının gerilemiş olması, efektif talebin önemine işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle, Türkiye imalat sanayiinde ücret çekişli rejimin (wage-led regime) geçerli olduğuna işaret etmektedir. Bu konuda bkz. Eşiyok (2005).

Tablo 7: Ticari Marjlar ve Tarımın Ticaret Hadleri (1978-79=100)(1980-1988)

	Ekmek/Buğday	Margarin/ Ayçiçeği	Şeker/Ş. Pancarı	GSMH Def.	TEFE
1978-79 Orta.	100	100	100	100	100
1980	106,2	165,6	199,2	83,2	82,2
1981	90,7	145,3	144,5	75,3	88,8
1982	104,5	136,2	137,3	67,5	82,6
1983	111,9	132,4	127,8	71,0	77,0
1984	106,8	189,3	118,0	81,2	87,6
1985	103,7	142,4	118,6	77,3	83,0
1986	101,3	126,0	127,0	72,1	102,5
1987	118,5	127,4	112,3	70,4	79,9
1988	143,0	171,8	112,3	61,5	93,8
1980-88 Ortalaması	109,6	148,5	133,0	73,3	86,4

Kaynak : DİE'den (2003) hareketle kendi hesaplamamız.

Tablonun ilk üç sütunu tarım kökenli seçilmiş tüketim mallarının (ekmek, şeker, margarin) parkende fiyatlarının indeks değerlerini, aynı ürünleri sattığında çiftçinin eline geçen fiyatların indeks değerlerine bölerek ticari marjların zaman içinde açılıp açılmadığını göstermektedir. Bu bulgulara göre 1980-88 döneminde ekmek, margarin ve şekerde ticari marjlar tüketicinin ve çiftçinin aleyhine gelişirken, ticaret sermayesinin lehine gelişmiştir. Ele alınan ürünler içerisinde ticari marjların en hızlı yükseldiği ürün ekmek ve margarin olurken, şekerde ticari marjların görece olarak daha düşük kaldığı görülmektedir. Ücret mallarında ticari marjların 1980'li yıllarda açılmasında, bu mallara yönelik sübvansiyonların ve fiyat kontrollerinin kaldırılması veya azaltılması etkili olmuştur. Başka bir ifadeyle, Tabloda gösterilen tüm ürünlerde nihai ürün fiyatlarının çiftçinin eline geçen fiyatlardan daha hızlı arttığı, bölüşüm ilişkisinin bu ürünleri pazarlayan ticaret sermayesinin lehine, bu ürünü üreten çiftçilerin (aleyhine) önemli ölçüde bozulduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, 1980'li yıllarda (1980-88) döneminde ticari sermayenin görece durumunda önemli bir ilerleme gözükmemektedir. Buna göre, 1978-79 fiyatları 1988 yılının fiyatları ile karşılaştırıldığında, ekmek fiyatı ile çiftçinin eline geçen fiyat arasındaki makas %43 oranında ekmek lehine, margarin fiyatı ile çiftçinin eline geçen fiyat arasındaki makas ise aynı dönemde %71,8 oranında margarin lehine genişlemiştir. Seçilen ürünler arasında ticari marjlardaki en ılımlı açılma şekerde görülmektedir. Ele alınan dönem içerisinde şekerin fiyatı ile çiftçinin eline geçen fiyat arasındaki fiyat makası %12,3 oranında şeker lehine genişlemiştir.

1980-88 döneminde ticari marjlar artarken, tarımın ticaret hadleri nasıl gelişmiştir?

Gerek GSMH zimni fiyat deflatörleri kullanılarak hesaplanan verilere göre ve gerekse de TEFE kullanılarak hesaplanan bulgulara göre dışa açık ekonomi altında tarım sektörünün büyük oranlı bir fiyat şokuna maruz kaldığı anlaşılmaktadır: 1978/79 100 kabul edildiğinde, milli gelir serisine göre tarımın ticaret hadleri 1988 yılında % 61,5'e gerilerken, TEFE göre 1987 yılında %79,9'a ve 1988 yılında ise % 93,8'e gerilemiştir. Başka bir ifadeyle, milli gelir serisine göre tarımın ticaret hadleri 1978/79-1988 döneminde %38,5 oranında tarım aleyhine açılmıştır. Ele alınan dönem içerisinde tarımın ticaret hadleri milli gelir serisine göre yıllık ortalama %73,3'e gerilerken, TEFE göre ise %86,4'a düşmüştür. Türkiye tarımının karşılaştığı bu fiyat şoku 1930'lardaki Dünya Buhranı yıllarından bu yana karşılaşılan ikinci büyük fiyat şoku olarak dikkat çekmektedir.

Tarım sektörünün 1980'li yıllarda karşı karşıya kaldığı bu fiyat ve gelir şokuna rağmen üretimden tümüyle kopmaması nasıl açıklanabilir? Tarımda kapitalist nitelikteki işlemlerin sayısının artmadığı ve toprak üzerinde yoğunlaşmanın yaşanmadığı konjonktürde, meta üreticileri açısından değişen koşullar karşısında direnişi açıklayan iki temel faktör bulunmaktadır. Bunlardan ilki, küçük meta üreticisinin diğer üretim birimlerinde var olmayan aile emeği rezervinin harekete geçirilmesiyle ilişkilidir. Bilindiği gibi emeğe ödenen ücret, kapitalist bir işletme için maliyet kalemi olma özelliği taşıırken, aile tipi işletmede ise aileye mensup emeğe çalışma karşılığında ücret benzeri bir ödeme yapılmamaktadır. Aile tipi üreticiliğin geçerli olduğu tarımsal işletmelerde aile emeği yeniden üretimin karşılanabilmesinde zorunlu olarak kullanıldığından, aile emeğinin fazla istismar edilmesi olgusu yaşanmaktadır (Vergopoulos, 1978:452). Bu nedenle 1980 sonrasında küçük meta üreticisinin iç ticaret hadlerinin aleyhine dönmesi sonucunda, kendine özgü direniş aracı olan hane içi sömürü haddinin yükseltilmesini devreye sokmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, 1980-1988 uygulanan istikrar ve yapısal uyum programları sonucunda gerileyen destekleme alımları ve destekleme fiyatları, bu dönemde tarımın ticaret hadlerinde meydana gelen bozulmanın temel unsurları olarak sıralanabilir. Bu dönemde, ayrıca, tarımın ticaret hadlerinin çiftçilerin aleyhine gelişmesinde sanayi ve tarım sektörlerine ilişkin farklı fiyatlama davranışları ile olan ilgisini de belirtmek gerekir. Girdi fiyatlarındaki artışları mark-up fiyatlama⁶ ile nihai ürün fiyatlarına yansıtma ola-

⁶ Türkiye imalat sanayiine ilişkin olarak hesaplanan mark-up oranlarına ve imalat sanayiinin 1980'li yıllardaki gelişimi için bkz. Boratav (1988), Boratav ve Türkcan (1993), Eşiyok (2001; 2004; 2005), Kepenek ve Yentürk (2000), Yeldan (2001), Şahinkaya (1992; 1993).

nağına sahip sanayi sektörüne karşılık esnek fiyatlama çerçevesinde maliyet artışlarını fiyatlara yansıtma olanağından yoksun bulunan tarım sektörünün görece fiyat değişimlerinden etkilenmesi beklenmelidir.

III.2.2. Tarım Sektöründe Bölüşüm İlişkileri: 1989-1993 Alt Dönemi

1989'dan başlayan ve 1993 yılına kadar devam eden ve 1994 yılında şiddetli bir krizle noktalanacak olan 1989-93 alt dönemi, özellikle bölüşüm ilişkileri bağlamında önemli ölçüde farklılaşmış bir alt dönemi göstermektedir⁷. Bu dönemin en temel özelliği 1989 yılında çıkarılan 32 sayılı kararla birlikte, uluslararası sermaye hareketlerinin tam liberalizasyonunun gerçekleştirilmiş olmasıdır. 32 sayılı kararın alınmasında yurtiçi kaynak yetersizliğinin yarattığı sorunu çözmek yanında, gelişmiş ülkelerde faiz oranlarının düşmesi ve çevre ülkelerde faiz oranlarının yüksekliği nedeniyle merkez sermayenin/uluslararası finans kapitalin, çevre ülkelere yönelik yatırım isteği de belirleyici olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2000:211; Kazgan, 1999:168).

1988 yılında başlayan ve giderek yaygın bir işçi hareketine dönüşen "bahar eylemleri"sonucunda, 1980-88 döneminde uygulanan ve reel ücretlerin ve tarımın ticaret hadlerinin düşürülmesine dayalı iktisat politikaları büyük ölçüde gündemden düşmüş, 1989 yılında gündeme gelen 32 sayılı karar sonucunda sıcak para politikalarına dayalı yeni bir popülizm politikası uygulanmaya başlanmıştır. Ancak, sıcak para politikalarına dayalı bir popülizm uygulaması, son derece kırılğan ve istikrarsız özellikler taşıdığından 1994 finansal krizi ile birlikte sona ermiş, krizi aşmak için gündeme getirilen 5 Nisan Kararları sonucunda reel ücretler ve tarımın ticaret hadleri önemli ölçüde gerilemiştir.

Seçilmiş ürünlerde ticari marjların ve tarımın ticaret hadlerindeki gelişimi veren Tablo 8 değerleri incelendiğinde, ekmek ve kesme şekerinde ticari marjların (özellikle 1991 ve 1992 yıllarında) yükseldiği, margarinde ise önemli ölçüde gerilediği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, ekmek ve kesme şekerinde nihai fiyatlar çiftçinin eline

⁷ 1989-1993 döneminin temel çizgilerini Akyüz vd (2003:505) ve Boratav (2003:176) "Popülizm" kavramı ile açıklarken, Kuruç (2003:31-68), Kalecki modeline dayalı "ikinci senaryo" çerçevesinde analiz etmektedir: Senaryo reel ücretlerin yükseltilmesiyle başlar. Böylece ücret mallarına talep artar, bu malların fiyatlarıyla birlikte kâr oranları yükselir, ücret malları sektörlerinde istihdam artar. Bu durum, ekonomide yatırımları uyarır ve bunlara bağlı mal talebini artırır. Ancak, bu etkinin sermaye sahiplerine tüketim malları üreten (sağlayan) sektörlerle yatırım malları sektörlerine aktarılabilmesi ve kapitalist ekonomi süreçlerinin yeni bir senaryoya işleyebilmesi için yeni ve sürekli bir kaynak gereklidir. Ödemeler dengesi cari işlem gelirlerinin anlamlı büyüklükte bir dış fazla oluşturması düşüncesi ilk senaryoda gerçekleşme olasılığını gitgide yitirmiş ve artık yerini başka bir düşünceye bırakmıştır: sermaye hareketlerine tam serbestlik getirmek ve kısa vadeli sermaye girişine (sıcak para) teşvik ve güvence vererek yeni kaynak sağlayabilmek". Her iki analizde de ortak nokta, ücretlerin yükselmesi, bunun kaynağı olarak sıcak para hareketleri ve bölüşüm ilişkilerinin çalışanlar lehine dönmesidir. İhracat tıkanmış, iç piyasa koşullarında çalışmaya başlamıştır.

geçen fiyatların oldukça üzerinde artmış, margarinde ise nihai ürün fiyatları çiftçinin eline geçen fiyatların gerisinde kalarak, bölüşüm ilişkisi kentli tüketicilerin ve çiftçilerin lehine düzelmiştir.

Tablo 8: Seçilmiş Ürünlerde Ticari Marjlar ve Tarımın Ticaret Hadleri (1988=100)

	Ekmek/Buğday	Y. Margarin/ Ayçiçeği	K. Şeker/Ş. Pancarı	GSMH Def.	TEFE
1988	100	100	100	100	100
1989	95,2	69,7	122,1	112,3	106,3
1990	91,7	58,5	139,1	123,9	123,5
1991	153,3	63,4	144,3	109,3	119,9
1992	140,2	62,6	141,3	110,1	122,2
1993	120,8	64,6	132,9	130,8	126,6
1989-93	120,2	63,8	135,9	117,3	119,7

Kaynak:DİE'den (2003) hareketle kendi hesaplamamız.

1989-1993 dönemine ilişkin görelî fiyatların gelişimini veren Tablo 8 değerleri incelendiğinde, milli gelir serilerinden hesaplanan zimni fiyat deflatörlerine göre tarım-sanayi fiyat indekslerinin oranı dönem boyunca sürekli tarımın lehine gelişmiştir. Başka bir ifadeyle, milli gelir serilerine göre hesaplanan tarımın ticaret hadleri 1988-1993 döneminde %31 oranında , TEFE göre ise %27 oranında tarım sektörünün lehine düzeldiği anlaşılmaktadır. Bu bulgular 1980-1988 dönemi ile kıyaslandığında, tarımın ticaret hadlerinin 1989-1993 döneminde önemli ölçüde tarımın lehine düzeldiğini göstermektedir.

III.2.3. Tarım Sektöründe Bölüşüm İlişkileri:1994-2000 Alt Dönemi

1994 yılında yaşanan finansal kriz ve bunun sonucunda gündeme gelen “5 Nisan Kararları” ile birlikte tarımın ticaret hadleri bir önceki yıla göre milli gelir zimni fiyat deflatörüne göre %11,9 oranında, TEFE göre ise %13,7 oranında gerilemiştir (Tablo 9). Ancak 1994 krizi ile birlikte tarım sektörü aleyhine dönen ticaret hadleri 1995 yılından itibaren düzelmeye başlamış, 1994-2000 döneminin bütününde, yıllık ortalama indeks değerlerine göre, tarımın ticaret hadleri milli gelir zimni fiyat deflatörüne göre %12,4 oranında ve TEFE göre ise %2,7 oranında tarım sektörünün lehine düzelmiştir.

Seçilmiş ürünlerde ticari marjları gösteren Tablo 9'un ilk üç sütunu incelendiğinde, 1994-2000 döneminde ele alınan tüm ürünlerde ticari marjlar artarken, en hızlı artışın ekmek ve yemeklik margarinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Tablo 9: Seçilmiş Ürünlerde Ticari Marjlar ve Tarımın Ticaret Hadleri (1993=100)

	Ekmek/ Buğday	Y. Margarin/ Ayçiçeği	K. Şeker/ Ş. Pancarı	GSMH Def.	TEFE
1993	100	100	100	100	100
1994	123,6	99,5	136,0	88,1	86,3
1995	97,4	89,2	113,2	98,3	102,8
1996	101,9	96,6	-	113,8	106,6
1997	108,4	104,3	-	109,9	104,6
1998	111,2	110,4	-	142,7	121,0
1999	140,8	112,5	-	121,4	106,9
2000	154,6	109,4	-	112,8	91,2
1994-2000	119,7	103,1	124,6	112,4	102,7

Kaynak: DİE'den (2003) hareketle kendi hesaplamamız.

Kuşkusuz 1990'lı yıllarda tarımın ticaret hadlerinde gözlenen düzelmede destekleme alımlarının etkisini özellikle belirtmek gerekir. Kısa vadeli uluslararası sermaye hareketleri üzerinde tüm kontrolörlerin kaldırıldığı 1989 yılı sonunda, tarıma yönelik destekleri azaltmaya hazırlanan iktidar 1991 yılının seçim yılı olması nedeniyle bunun tam tersini yapmış, bu durum, 1992/93 ve 1993/94 kampanya dönemlerinde bu desteklerin sürdürülmesine neden olmuştur. Ancak, 1994 yılı başında yaşanan mali kriz ve bunun sonucunda gündeme gelen 5 Nisan Kararları, tarımsal desteklemenin 1991 öncesinden köklü bir biçimde daraltılması gündeme gelmiştir. IMF'ye verilen taahhütler çerçevesinde destekleme kapsamında sadece tahıllar (buğday, arpa, mısır, çavdar ve yulaf) tütün, şeker pancarı ve haşhaş kapsülü alınmıştır. Halbuki 1993 yılında desteklenen ürün sayısı 24-26'a çıkmış idi (Oyan, 2004:68). Krizle birlikte gündeme gelen 5 Nisan Kararları tarımsal desteklemeyi yeniden düzenlenmeyi hedeflerken, bu amaçla tarımsal KİT'lerin alım yaptığı hububat, şeker pancarı ve tütün dışındaki ürünler Hazine garantili destekleme kapsamı dışına çıkarılmıştır. Fındık, ayçiçeği, pamuk gibi Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin (TSKB) alanında kalan ürünler için Hazine garantili alım yapılmasına yönelik eski uygulama terk edilmiş, birliklerin alım fiyatlarını kendileri açıklayarak kendi mali sorumluluklarından alım yapmaları esası getirilmiştir. Ancak destekleme kapsamının ilân edildiği ölçüde daraltılmadığı 1990'lı yıllarda destekleme alımlarının sürdüğü anlaşılmaktadır. 1995 yılından itibaren Hazine garantisini içermeyen sübvansiyonlu tarım kredileriyle Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'ne (TSKB) sağlanan olanaklar da desteklemenin bir türü olarak tanımlanmalıdır. Kaldı ki, 1994-1999 döneminde TSKB'nin alım yaptıkları ürünlerin fiyatlarına müdahaleler sürdürülmüştür (Oyan, 2003:68).

IV.Tarımın Ticaret Hadlerindeki Değişmenin Tarım Sektörü Üzerinde Yarattığı Gelir Etkisi

Bu bölümde tarımın ticaret hadlerindeki değişimin tarım sektörü üzerinde yarattığı gelir etkisi ele alınıp analiz edilecektir.

Tarımın görelî fiyatlarındaki değişimin tarım sektöründe yol açtığı gelir kayıpları aşağıda belirtilen formül yardımıyla hesaplanmıştır:

TTHDGK= Tarımın ticaret hadlerindeki değişimin tarım sektöründe yol açtığı gelir kaybını veya kazancını tanımlamak üzere,

TTHDYD= Tarımın ticaret hadlerindeki yüzde değişme,

TKD=Sabit Fiyatlarla tarımsal katma değer,

GSMH=Sabit fiyatlarla gayri safî milli hasıla olmak üzere,

TTHDGK = TTHDYD *(TKD/GSMH) formülü yardımıyla hesaplanabilir. Formül, tarımın görelî fiyatlarındaki bozulmanın veya iyileşmenin tarım kesimine maliyetini/kazancını toplam gelirin (GSMH) yüzdesi olarak ifade etmekte olup, hesaplama sonuçları yıllar itibarıyla Tablo 10'da, dönemler itibarıyla ise Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tarım kesiminin toplam katma değer içindeki payının %20 olması durumunda, tarımın görelî fiyatlarındaki %1'lik bir kayıp, GSMH'nin %0,2'sine karşılık gelen bir gelir kaybına neden olacaktır. %2'lik bir kayıp ise GSMH'nin %0,4'üne karşılık gelen bir gelir kaybı anlamına gelecektir.

1969-2002 dönemi için, tarımın ticaret hadlerindeki değişimin tarım sektörü üzerinde yarattığı gelir etkisini gösteren Tablo 10 verileri incelendiğinde, 1969-2002 döneminde tarımın yıllık ortalama gelir kazancının GSMH'nin %0,01'ne denk geldiği anlaşılmaktadır. Ancak, dönemler itibarıyla tarım sektörü yıllık ortalama iç ticaret hadleri büyüme hızlarını ve gelir etkisini gösteren Tablo 11 verileri incelendiğinde, tarım sektörünün gelir kazancının veya kaybının önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Tablo 11 değerlerine göre tarım sektörünün en hızlı gelir kaybına uğradığı dönem olarak 1980-1988 alt dönemi öne çıkmaktadır:1980-88 döneminde tarım sektörü yıllık ortalama düzeyinde %0,67 oranında gelir kaybına uğrarken, toplamdaki gelir kaybı ise GSMH'nin %6'sına yaklaşmıştır. 1978-79 kriz döneminde dahi tarım sektörü bu büyüklükte bir gelir kaybına uğramamıştır. Tarım sektörünün gelirini en hızlı artırdığı dönem olarak ise 1969-77 dönemi dikkat çekmektedir. 1969-77 döneminde tarım sektörü yıllık ortalama %0,78 oranında gelir düzeyini artırırken, toplamda ise GSMH'nin %7'si oranında gelir seviyesini artırabilmiştir. Daha önceki satırlarda da belirtildiği üzere tarım sektörünün ithal ikameci dönemde bölüşüm ilişkisinden olumlu etkilenmesinin en temel nedeni bu dönemde uygulanan popülist politikalarla yakından ilgili olmuştur.

Tablo 10: Tarımın Ticaret Hadlerindeki Değişimin Tarım Üzerindeki Gelir Etkisi

	(TKD)(1)	GSMH(2)	3=1/2	TTHDYD(4)	(TTHDGK) Gelir Kaybı/ Kazancı=(4*3)
1968	10.451.336	31.635.197	0,33	0,0	0
1969	10.309.629	33.002.579	0,31	8,6	2,69
1970	10.595.792	34.468.624	0,31	-6,0	-1,84
1971	11.134.245	36.897.377	0,30	-4,5	-1,36
1972	11.250.327	40.279.248	0,28	-4,0	-1,12
1973	10.343.382	42.255.004	0,24	21,0	5,14
1974	10.985.447	43.633.172	0,25	12,8	3,22
1975	11.315.684	46.275.414	0,24	4,4	1,08
1976	12.098.338	50.437.968	0,24	-12,2	-2,93
1977	11.838.641	51.944.339	0,23	9,2	2,10
1978	12.155.103	52.582.171	0,23	3,3	0,76
1979	12.135.879	52.324.176	0,23	-26,3	-6,10
1980	12.287.951	50.869.913	0,24	-1,9	-0,46
1981	12.066.633	53.316.849	0,23	-9,5	-2,15
1982	12.463.165	54.963.216	0,23	-10,4	-2,36
1983	12.359.289	57.279.000	0,22	5,2	1,12
1984	12.438.263	61.349.830	0,20	14,3	2,90
1985	12.396.028	63.989.099	0,19	-4,8	-0,93
1986	12.836.768	63.314.878	0,20	-6,8	-1,38
1987	12.882.700	75.019.388	0,17	-2,3	-0,39
1988	13.911.021	76.108.143	0,18	-12,8	-2,34
1989	12.485.404	77.347.305	0,16	12,3	1,99
1990	13.746.287	84.591.717	0,16	10,4	1,69
1991	13.662.907	84.887.074	0,16	-11,8	-1,90
1992	14.248.581	90.322.516	0,16	0,7	0,11
1993	14.129.023	97.675.586	0,14	18,8	2,72
1994	14.044.544	91.733.010	0,15	-11,9	-1,82
1995	14.230.305	99.028.241	0,14	-0,6	-0,09
1996	14.878.622	106.079.777	0,14	29,9	4,19
1997	14.549.630	114.874.198	0,13	-3,4	-0,43
1998	15.952.685	119.303.117	0,13	29,8	3,98
1999	15.064.386	112.043.830	0,13	-14,9	-2,00
2000	15.641.800	119.144.472	0,13	-7,1	-0,93
2001	14.710.538	107.783.063	0,14	-21,5	-2,93
2002	15.839.299	116.165.493	0,14	1,5	0,20

Kaynak: DİE'den hareketle kendi hesaplamalarımız

Tablo 11: Tarım Kesimi Yıllık Ortalama İç Ticaret Hadleri Büyüme Hızları ve Gelir Etkisi

	Yıllık Ortalama	Tarım Kesimi Gelir Kaybı/	GSMH'nın yüzdesi
	TTH Büyüme Hızları	Kazancı (Yıllık Ortalama)	Olarak Kayıp/Kazanç (Toplam)
1969-1977	3,26	0,78	6,98
1978-1979	-11,49	-2,67	-5,34
1980-2002	0,14	-0,05	-1,21
1980-1988	-3,22	-0,67	-5,99
1969-2002	0,28	0,01	0,43

Kaynak: Tablo 10'dan hareketle kendi hesaplamalarımız.

V. Tarımsal Destekler: ampirik Bulgular

Bu bölümde tarım sektörüne yönelik desteklerin gelişimi ampirik olarak ele alınıp analiz edilecektir. Bunun için ilk olarak tarımsal destekleme alımlarının tarımsal katma değer içerisindeki önemi incelenecek, izleyen alt bölümde ise ürün bazında görece destekleme fiyatlarındaki gelişme analiz edilecektir. Bu bölümün sonunda ise toplam tarımsal desteklerdeki gelişme ve tarıma yönelik kredi politikası ve faiz oranlarındaki gelişmeler değerlendirilecektir.

V.1. Destekleme Alımları

Destekleme alımlarının tarım sektörü toplam katma değeri içerisindeki payını gösteren (DA/TKD) Tablo 12 değerleri incelendiğinde, 1976 yılında %14,7 olan (DA/TK) oranının kriz döneminde (1977-79) %12,2'e gerilediği, 1988 yılında ise %5,5'e kadar düştüğü anlaşılmaktadır. Ancak 1990'lı yıllarda tarım sektörüne yönelik popülist politikalar sonucunda DA/TKD oranının göreceli olarak yükseldiği, ancak 2002 yılında ulaşılan düzeyin, 1988 yılının dahi altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 12: Destekleme Alımlarının (DA) Tarımsal Katma Değere Oranı (TKD)

	DA/TKD		DA/TKD
1976	14,7	1995	7,1
1977-79	12,2	1996	7,7
1980-1986	8,6	1997	14,5
1987	7,3	1998	15,0
1988	5,5	1999	13,2
1989	5,7	2000	9,4
1990	7,6	2001	9,0
1991	12,0	2002	5,4
1992	13,2		

Kaynak ve Notlar: 1976-1992 dönemine ilişkin hesaplamalar Boratav'a (1995) ait. Sonraki yıllar tarafımızdan hesaplandı.

Dışa açık ekonomi altında bir bütün olarak, görece fiyatlar tarımın lehine dönmüş

olsa idi, destekleme alımlarındaki daralma, giderek anlamını yitirmeye başlayan bir politika aracının kaldırılması olarak düşünülebilirdi. Oysa, dışa açık ekonomi altında tarımın ticaret hadlerinin önemli ölçüde tarımın aleyhine döndüğü bu çalışmada bir çok kez ifade edilmiştir. Başka bir ifadeyle, tarımın ticaret hadlerindeki bozulmaya karşın, destekleme fiyatları da istikrar ve yapısal uyum programlarının uygulanması sonucunda önemli ölçüde düşürülmüş, tarım sektörü bu süreçten daha da olumsuz etkilenmiştir.

V.2. Görelî Destekleme Fiyatları

Bu alt bölümde görelî destekleme fiyatlarındaki gelişmeler yıllar (Tablo 13) ve dönemler (Tablo 14) itibariyle ele alınıp analiz edilecektir. Her iki Tablonun incelenmesinde göze çarpan olgu 1980'li yıllarda destekleme fiyatlarının büyük ölçüde toptan fiyatların gerisinde kaldığı, bu ürünü üreten çiftçilerin bölüşüm ilişkisinden olumsuz etkilendiği anlaşılmaktadır. Örneğin, 1976 100 kabul edildiğinde, 1980-1988 döneminde ele alınan hiçbir üründe görelî fiyatlar 1976 düzeyine ulaşamamış, tekil ürünler açısından göreceli olarak en iyi durumda bulunan pamuk ürününe dahi destekleme fiyatı/toptan fiyatı oranı %15,5 ile 1976 yılının gerisinde kalmıştır. Ürünler arasında tütünde destekleme fiyatının toptan fiyatın oldukça altında kaldığı, 1976 yılına göre 1980-1988 döneminde %46,5 oranında düştüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 13: Seçilmiş Ürünlerde Görelî Destekleme Fiyatları (Destekleme Fiyatları İndeksi /Toptan Fiyatlar İndeksi)(1976=100)

	Buğday df/ Toptan F.	Pamuk df/ Toptan F.	Şeker P.df/ Toptan F.	Ayçiçeği df/ Toptan F.	Tütün df/ Toptan F.
1976	100	100	100	100	100
1977	86,3	81,6	81,4	88,0	88,3
1978	62,8	68,0	70,2	74,9	64,9
1979	56,4	70,6	63,2	60,4	45,0
1980	60,3	74,2	72,5	79,3	43,4
1981	82,4	69,7	79,9	78,9	40,0
1982	79,2	67,7	80,3	77,4	48,1
1983	79,9	64,4	72,4	73,7	50,1
1984	86,1	86,6	65,4	90,8	45,8
1985	81,1	79,1	71,9	82,7	46,0
1986	80,5	76,3	69,1	76,7	51,9
1987	70,7	115,1	66,1	70,5	69,5
1988	75,1	100,6	81,7	75,4	87,0
1989	90,2	113,6	91,8	82,5	85,6
1990	92,7	105,1	103,8	71,2	93,5
1991	91,0	108,2	104,4	81,9	86,5
1992	83,5	109,6	102,0	83,6	122,4
1993	85,7	106,5	102,6	83,8	100,0
1994	74,5	135,0	86,4	90,2	73,8
1995	83,4	114,2	122,5	90,6	74,7
1996	144,5	112,1	123,9	111,4	81,1
1997	128,8	128,1	176,4	111,4	93,1
1998	116,3	98,6	152,6	108,8	96,2
1999	117,8	94,9	167,3	88,1	107,3
2000	102,0	100,1	139,7	72,8	84,4
2001	97,9	100,1	122,3	102,4	74,2
2002	98,6	79,4	135,7	88,7	69,9

Kaynak ve Notlar: DİE'den (2003) hareketle kendi hesaplamamız. TEF 1963=100 bazlı indekse göre hesaplanmıştır.

Görelî destekleme fiyatlarını yıllık ortalama indeks değerleri cinsinden gösteren Tablo 14 bulguları incelendiğinde, Görelî destekleme fiyat ortalamasının tarımsal TEFE'nin üzerinde geręekleştii ürünlerin fındık başta olmak üzere, tütün, pamuk ve şeker pancarı olduğu anlaşılmaktadır. Bu ürünler arasında fındık ve pamukta tarımsal destekleme fiyatlarının tarımsal TEFE'nin önemli ölçüde üzerinde geręekleştii görülmektedir.

Tablo 14: *Görelî Destekleme Fiyatları (Yıllık Ortalama İndeks Değerleri)*

	Buğday df/ Toptan F.	Pamuk df/ Toptan F.	Şeker P.df/ Toptan F.	Ayçiçeği df/ Toptan F.	Tütün df./ Toptan F.
1976	100	100	100	100	100
1977-1979	68,5	73,4	71,6	74,4	66,1
1980-1988	77,3	81,5	73,3	78,4	53,5
1989-2002	100,5	107,5	123,7	90,5	88,8

Kaynak: Tablo 13'den hareketle kendi hesaplamamız.

V.3. Toplam Tarımsal Destekler

Tarım sektörü reformu ile birlikte fiyat, girdi, kredi destekleri kaldırılmış, bunun yerine uygulamaya konan DGD'nin (Doğrudan Gelir Ödemeleri) toplam tarımsal destekler içinde 2000 yılında %7,6 olan payı, 2003 yılında %73,7'e yükselmiştir. 2004 yılında ise aynı oran %71 civarında geręekleşmiştir. Tablo 15'den de izleneceği gibi, fiyat desteği, teşvik primleri ve kredi desteği 2003 yılından sonra sıfırlanmıştır. Girdi desteği de 2002 yılında sıfırlanmış, ancak DGD şeklinde verilen motorin desteği dolayısıyla 2003 ve 2004 yılında yine gündeme gelmiştir. Fiyat, girdi, telafi ödemeleri ve kredi desteği desteklemelerinin yerini DGD sistemine bırakmıştır.

Tablo 15: *Yıllar İtibariyle Toplam Destekleme Türlerinin Dağılımı (Trilyon TL ve Yüzde)*

Destek Türleri	2000	%	2001	%	2002	%	2003	%	2004	%
Fiyat Desteği	209	22,5	136	12,3	610	21,7	0	0	0	0
Girdi Desteği	110	11,9	93	8,4	0	0,0	311	11,4	332	8,8
Hayvan.Gel.	12	1,3	42	3,8	69	2,5	125	4,6	200	5,3
Teşvik Primleri	12	1,3	12	1,1	18	0,6	0	0,0	0	0,0
Tazminatlar	29	3,1	27	2,4	40	1,4	0	0,0	0	0,0
Kredi Desteği	351	37,9	336	30,4	0	0,0	0	0,0	100	2,6
Fark+Telafi Öd.	186	20,1	343	31,0	179	6,4	262	9,6	395	10,4
T.Kooperatif P.	18	1,9	33	3,0	22	0,8	20	0,7	89	2,4
DGD	0	0,0	84	7,6	1877	66,7	2010	73,7	2668	70,5
TOPLAM	927	100,0	1106	100	2815	100	2728	100	3784	100

Kaynak: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve Hazine Müsteşarlığı (2003).

V.4. Tarıma Yönelik Kredi Politikası ve Faiz Oranları

Tarıma yönelik kredi politikasının esas gelişme gösterdiği dönem 1950 sonrası yıllar olmuştur. Bu dönemde faiz oranları diğer kredilere oranla yapay olarak düşük tutulmuş, böylelikle tarım sektöründe yaşanacak risklere karşı sektör korunma altına alınmıştır. Diğer yandan, tarım kredilerinin dağılımı incelendiğinde, TC Ziraat Bankası ile TKK arasında bir işbölümü görülmektedir. Ziraat Bankası orta ve büyük ölçekli çiftçileri desteklerken, TKK küçük üreticilerin girdi alımlarının finansman kaynaklarını desteklemiştir. 1970'li yılların sonuna gelindiğinde 1,3 milyon ortağa ulaşan kooperatifler, Türkiye tarımında girdi kullanımına önemli ölçüde katkı yapmış ancak 1980 sonrasında uygulamaya konan yeniden yapılanma politikaları sonucunda bu kurumlar büyük ölçüde devre dışı kalmıştır.

1980 sonrası gündeme gelen yeniden yapılanma politikaları sonucunda, önceki yıllarda tarıma yönelik uygun koşullarda verilen finansman imkanları yeniden yapılanma politikaları ile birlikte giderek daralmaya başlamış, 1990 sonrasında Merkez Bankası, tarıma yönelik finansman sürecinde temel aktör olan kamusal kuruluşlara kredi akışını keserek, bu kuruluşlar özel finansman kuruluşlarında yüksek faiz kredileri ile veya dış kredilere yönelmek zorunda kalmıştır.

Hayvansal ve bitkisel kredi faiz oranlarının gelişimini gösteren Tablo 16 ve Tablo 17 verileri incelendiğinde, hayvansal üretime yönelik kredi faiz oranlarının bitkisel faiz oranlarına göre daha düşük tutulduğu görülmektedir. Tarıma yönelik önemli düzeyde kredi desteği yolu ile sübvansiyon uygulanırken, ekonomik istikrar programının yapısal reformlar kapsamındaki tarım politikalarına yönelik düzenlemelerde “devlet bankalarının sağlanan kredi sübvansiyonlarının kaldırılması” gereğince sona ermiştir. Bu durum Tabloda açıkça izlenmektedir. 2001 yılı ile birlikte gerek bitkisel üretime ve gerekse de hayvansal üretime yönelik kredi faiz oranlarının enflasyon oranının oldukça üzerinde seyrettiği, tarıma yönelik faiz politikasının çiftçileri özel bankaların yüksek faiz oranları ile karşı karşıya bıraktığı anlaşılmaktadır. Kredi faiz oranları ve enflasyon oranlarının yıllık ortalama oranlarını gösteren Tablo 17 değerleri incelendiğinde, 1980-1996 döneminde bitkisel ve hayvansal kredi faiz oranlarının belirgin bir biçimde enflasyon oranının altında kaldığı, 1997-2003 döneminde ise bitkisel ve hayvansal kredi faiz oranlarının enflasyon oranının oldukça üzerinde seyrettiği görülmektedir: 1980-1996 döneminde yıllık ortalama enflasyon oranı %57 iken, bitkisel kredi faiz oranı %37,7 ve hayvansal kredi faiz oranı ise %31,5 oranında gerçekleşmiştir.

Tablo 16 :Kredi Faiz Oranları ve Enflasyon Oranı (1980-2003)

Yıllar	Bitkisel	Hayvansal	Enflasyon		Bitkisel	Hayvansal	Enflasyon
	Kredi	Kredi	Oranı	Yıllar	Kredi	Kredi	Oranı (%)
	Faiz O.(%)	Faiz	(%)		Faiz	Faiz	
		Oranı(%)			Oranı(%)	Oranı(%)	
1980	16,0	16,0	90,3	1992	46,5	38,5	62,0
1981	23,0	23,0	34,1	1993	46,5	38,5	58,3
1982	21,0	21,0	27,0	1994	46,5	43,0	121,0
1983	21,0	21,0	28,1	1995	50,0	43,0	88,5
1984	28,0	28,0	46,4	1996	50,0	43,0	74,6
1985	32,0	32,0	41,7	1997	70,0	59,0	81,0
1986	32,0	22,0	27,5	1998	65,0	54,0	70,2
1987	42,0	22,0	39,3	1999	65,0	54,0	53,1
1988	46,5	29,0	60,8	2000	43,0	43,0	51,4
1989	46,5	38,5	65,0	2001	94,0	94,0	60,4
1990	46,5	38,5	49,6	2002	68,0	68,0	53,8
1991	46,5	38,5	55,4	2003	51,0	51,0	26,1

Kaynak:Ziraat Bankası**Tablo 17 :Kredi Faiz Oranları ve Enflasyon Oranı (Yıllık Ortalama Oranlar)**

	Bitkisel Kredi F.	Hayvansal Kredi F.	Enflasyon Oranı (%)
	Oranı(%)	Oranı (%)	
1980-1996	37,7	31,5	57,0
1997-2003	65,1	60,4	56,6

Kaynak:Tablo 16'dan hareketle kendi hesaplamamız.

VI.Tarım Sektöründe Birikim Oranları, Verimlilik Ve Girdi

Kullanımı

Tarımın ticaret hadlerinde ithal ikameci ve dışa açık ekonomide meydana gelen önemli değişiklikler tarım sektöründe birikim düzeyini, verimliliği ve girdi kullanımını nasıl etkilemiştir? Tarımsal birikim, tarımsal verimlilik ve gübre kullanımını gösteren ve İthal ikameci birikim modeli ile dışa açık dönemini karşılaştıran Tablo 18 verileri incelendiğinde, gerek tarımsal ve gerekse de imalat sanayi birikim oranları açısından ithal ikameci birikim modeli lehine anlamlı bir farklılaştırma olduğunu saptıyoruz: 1963-1976 döneminde tarımsal özel birikim oranı yıllık ortalama %9,6 oranında gerçekleşirken, dışa açık ekonomi altında yıllık ortalama %5,2 oranına düşmüştür. Bu oran kriz yıllarının (1977-1979) dahi altındaki bir oranı ifade etmektedir. İthal ikameci dönemde bir üretici aktör olarak üretim faaliyetlerinde bulunan kamu sektörüne ilişkin tarımsal birikim oranları incelendiğinde ise tarımsal kamu birikim oranlarının dışa açık

ekonomi altında önemli ölçüde aşındığını görüyoruz: Buna göre ithal ikameci dönemde tarımsal kamu birikim oranı yıllık ortalama %14,2 oranında gerçekleşirken, dışa açık ekonomi altında bu oran %9,4'e gerilemiştir. Tarım sektöründe özel ve kamu birikim oranlarında gözlenen aşınmanın imalat sanayi birikim oranlarında da gözlenmektedir: İthal ikameci dönemde kamu sektörünün toplam imalat sanayi sabit sermaye yatırımları içerisindeki yıllık ortalama payı % 18,7 iken, dışa açık ekonomide önemli ölçüde gerileyerek % 8,1'e düşmüştür. İmalat sanayi birikim oranı ise ithal ikameci dönemde yıllık ortalama %40,1 oranında gerçekleşirken, dışa açık ekonomi altında yıllık ortalama % 27'e düştüğü anlaşılmaktadır.

Tarımın ticaret hadlerinde meydana gelen değişimler tarımsal verimlilik ve kimyevi gübre tüketimini nasıl etkilemiştir? Tarımsal verimlilik göstergesi dönemler itibariyle incelendiğinde, 1980-2002 döneminde tarımsal verimlilik oranının ithal ikameci döneme göre (Tablo 18'deki parantez içi değer baz alındığında) arttığını görüyoruz. Ancak bu sonuca ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Bunun nedeni tarımsal istihdamda 2000 yılında bir önceki yıla göre %20 oranında gözlenen daralmadır. Bu durum, tarımsal katma değer 2000 yılında bir önceki yıla göre %3,8 oranında artmasına rağmen, tarımsal verimliliğin aynı yıl %29,7 oranında artması gibi oldukça abartılı bir tabloyla karşılaşmamıza neden olmaktadır. Verimlilikte olağanüstü bu artışın istihdamdaki azalış sonucu gerçekleştiği göz önüne alındığında ve bunun da geçici bir durum olduğu düşünülürse, tarımsal verimlilik artış hızının ölçümünde 1980-1999 döneminin baz alınması daha sağlıklı gözükmemektedir. Kaldı ki, birikim oranlarının düştüğü, tarımın ticaret hadlerinin önemli ölçüde gerilediği, toprak verimi üzerinde direkt etkisi bulunan gübre tüketiminin ise önemli ölçüde düştüğü bir konjonktürde tarımsal verimliliğin artması beklenmemelidir. Tüm bu olumsuz koşullara rağmen Türkiye tarımında tarımsal üretimin düşmemesi ise çiftçilerin tüketimlerini kısırarak ve aile-içi emeğini daha yoğun bir biçimde kullanması ile ilgili olduğunu düşünüyoruz. Köylü tarımının kendine özgü savunma refleksleri ve rezervleri 1980'li yıllarda fiyat çöküntüsüne rağmen tarımsal verim ve üretimde önemli düşüşleri önleyebilmiştir.

Tablo 18: *Dönemler İtibariyle Tarımda ve İmalat Sanayiinde Sermaye Birikimi, İşgücü Verimi ve Girdi Kullanımı*

	1963-1976	1977-1979	1980-2002
Tarımsal Özel (I) Birikim	9,6	7,2	5,2
Tarımsal Kamu (I) Birikimi	14,2	10,0	9,4
İmalat Özel (I) Birikimi	40,1	34,8	27,0
İmalat Kamu (I) Birikimi	18,7	21,9	8,1
Tarımsal Verimlilik(VA/L)	2,0	-0,1	1,0 (2,5)
K. Gübre Tüketimi (F)	19,5	7,6	1,5

Kaynak ve Notlar: DİE ve DPT verilerinden hareketle tarafımızdan hesaplandı.

Birikim oranları tarımsal ve imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içerisindeki payı göstermekte olup, yıllık ortalama yüzde paylar cinsinden ifade edilmiştir. Tarımsal verimlilik ve kimyevi gübre tüketimi (F) ise yıllık ortalama artış hızlarını göstermekte olup, tarımsal verimlilik 1987 fiyatlarıyla hesaplanmıştır. Tarımsal verimlilik; tarımsal katma değer serisinde tutarlılık (aynı fiyatlarla ifade etmek kaygısından hareketle) sağlamak için 1969-1999 dönemini kapsamaktadır. Tarımsal verimlilik kısmi verimliliği göstermekte olup, parantez dışındaki değer 1980-1999 dönemini, parantez içerisindeki değer ise 1980-2002 dönemini kapsamaktadır. Tarımsal verimlilik 1987 fiyatlarıyla tarımsal katma değer (VA) tarımsal istihdama (L) oranlanması ile elde edilmiştir.

Sonuç

Türkiye ekonomisinde ithal ikameci dönemde, bir yandan uluslararası ekonomideki gelişmeler (uluslararası Keynesçilik), diğer yandan ekonominin içsel süreçleri (ithal ikameci kalkınma stratejisi çerçevesinde yüksek büyüme hızları), bölüşüme yönelik popülist politikaları mümkün kılmış, bunun sonucunda bölüşüm ilişkisi tarım sektörünün lehine gelişmiştir.

1980'li yıllar ise bölüşüm ilişkisi açısından ithal ikameci dönem ile zıtlık içerisindedir. Özellikle 1980-1988 döneminde bölüşüm ilişkisinin dramatik ölçüde tarım sektörünün aleyhine geliştiği görülmektedir. 1980'li yıllarda tarımın ticaret hadlerinin dramatik bir biçimde köylü aleyhine dönmesinin ardında iki temel faktörden söz edilebilir: Kuşkusuz bunların başında, 1980'li yıllarda Türkiye'deki iktisat politikaları üzerinde etkinliği giderek artmış bulunan uluslararası sermayenin üst kuruluşlarının, IMF ve Dünya Bankası'nın, özellikle de Dünya Bankası'nın etkisini belirtmek gerekir. Bu kuruluşlar tarıma yönelik devlet politikalarının adım adım tasfiye edilerek bu sektörün

giderek artan boyutlarda piyasa güçlerine teslim edilmesini talep etmiş, bu telkinler zamanla etkili olmuş, tarım destekleme politikalarının kapsamı ve hacmi 1980'li yıllarda belirgin bir biçimde daraltılırken, bölüşüm ilişkisi tarım sektörü aleyhine bozulmuştur. İkinci faktör ise Türkiye gibi henüz yarı-sanayileşmiş bir ekonominin dışa açılmasının yarattığı handikap ile ilgilidir: Geleneksel sektörlere (birincil mallara) dayalı bir ihracat, emek maliyetlerinin olabildiğince düşürülmesi ve geleneksel sektörlere (birincil mallara) dayalı bir ihracat yapısı, tarımsal girdi fiyatlarının düşürülmesi yönünde etkili olmuş, tarım sektörü bölüşüm ilişkilerinden olumsuz etkilenmiştir.

1980'li yıllarda emek ve tarım sektörü aleyhine bölüşüm ilişkilerinde meydana gelen değişmelerin kaynak tahsis süreci ve büyüme üzerinde oldukça önemli etkilerde bulunduğu anlaşılmaktadır. 1980'li yıllar boyunca tarım ve emek aleyhine gelişen bölüşüm ilişkilerine rağmen birikim oranları ve büyüme hızları ithal ikameci döneme göre gerilemiştir. Kuşkusuz bunun en temel nedenlerinden biri kaynakların giderek yatırım eğilimi zayıf sınıfların elinde toplanmasıdır. Özellikle 1980'li yıllar boyunca tarımın ticaret hadlerinde meydana gelen bozulma neticesinde yaratılan artık sanayi sermayesinden ziyade ticaret sermayesine aktarılmış bunun sonucunda üretken sektörlerde birikim oranı düşmüştür.

Bu çalışmanın bulgularından biri, Türkiye gibi piyasaya dönük küçük ölçekli üreticiliğin yaygın olduğu bir ülkede, tarıma yönelik kamu politikalarının olmaması durumunda tarım sektörünün önemli sorunlarla karşılaşacağını göstermektedir. Tarım sektörüne ilişkin bölüşüm göstergelerindeki gelişmeler ve destekleme politikalarına ilişkin bulgularımız bu olguyu doğrulamaktadır. Destekleme alımlarının hacim ve değer olarak daraldığı koşullarda bölüşüm ilişkisi sektörün aleyhine dönmektedir.

Neo-klasik yaklaşımın aksine, tarım sektörü ile sanayi sektörü arasında bir karşıtlık ilişkisinden çok bir tamamlayıcılık ilişkisinden söz edilebilir. İki görelî fiyatta (ticari marjlarda ve tarımın ticaret hadlerinde) tarım sektörü lehine gerçekleşen iyileşmeler, tarım-içi birikimi belirledikleri ölçüde sanayi birikimin de tamamlayıcısı bir rol oynamaktadır. Başka bir ifadeyle, bölüşüm ilişkilerinin tarım aleyhine önemli ölçüde bozulduğu koşullarda sanayi birikimi de giderek olumsuz etkilenmektedir.

Kaynakça

Akyüz, Y.-Flassbeck, H.-Kozul, R.-W (2003), "Küreselleşme, Eşitsizlik ve İşgücü Piyasası
Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar İçinde, Korkut Boratav'a Armağan, (der.)
Köse-Şenses-Yeldan, İletişim Yayınları, Ankara

- Alper, C.E ve Öniş, Z.(2001), “Finansal Küreselleşme, Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Sürekli Krizler:Sermaye Hareketlerinin Liberalleşmesi Sonrasında Türkiye Deneyimi”, *Doğu Batı*, Sayı:17
- Boratav, K.(2004), *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Boratav, K. (2003), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, Ankara.
- Boratav, K.(2000), “İktisat Tarihi (1981-1994)”, *Türkiye Tarihi, Bugünkü Türkiye (1980-1995)* İçinde, Cilt:5, Cem Yayınevi.
- Boratav, K.(1998), “2000’e Doğru Türkiye’de Popülizm”, *Mürekkep*, Sayı:10/11
- Boratav, K.(1995), *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul.
- Boratav, K.ve Türkcan, E.(1993), *Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Boratav, K.(1988), “Bir “Yapısal Uyum”Operasyonu İçinde Sınıflar-Arası ve Sınıf-İçi Bölüşüm
- İlişkileri:1980’li Yılların Türkiye’si”, *Sadun Aren’e Armağan* İçinde, Mülkiyeliler Birliği Yayınları:8, Ankara.
- Boratav, K.(1987a), “Görelî Fiyatlar, Koruma-Müdahale Rantları ve Gelir Dağılımı”, *Bırak Yapsınlar Bırakınız Geçsinler İçinde*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Boratav, K.(1987b), “İthal İkamesi ve Gelir Dağılımı”, *Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu* İçinde, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Boratav, K.(1987c), “Birlikim Biçimleri ve Tarım”, *11.Tez Kitap Dizisi, Sayı:7*, İstanbul.
- Boratav,K.(1984), “Popülizm Üzerine Bazı Ek Notlar”, *Yapıt*, Sayı:49’4, Ankara.
- Boratav, K.(1983), “Türkiye’de Popülizm”, *Yapıt*, Sayı:46’1, Ankara.
- DİE (2003), *İstatistik Göstergeler 1923-2002*, Ankara
- DİE (2001), *Tarımsal Göstergeler 1923-1998*, Ankara
- Eşiyok, B.A(2005), “Kalkınma Stratejileri Çerçevesi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye”, *Altın Kitaplar*.
- Kazgan, G.(1996), “Tarımda Gelişme ve Geleceğe Bakış”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Yüzyıl Biterken, I. Baskı, İstanbul:İletişim Yayınları
- Kepenek, Y ve Yentürk, N. (2001) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Keyder, Ç.(1987), “İthal İkameci Sanayileşme ve Çelişkileri”, *Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu* İçinde, Kaynak Yayınları, İstanbul.

- Kip, E.(1988), “Türkiye’de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve İç Ticaret Hadleri”,
Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000) İçinde, Yurt Yayınları, Ankara.
- Köymen, O.(1999), “Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları” *75 Yılda Köylerden Şehirlere İçinde*, Tarih Vakfı Yayınları
- Kuruç, B. (2003), “Ücretler ve Kârlar Üzerine”, *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar İçinde*, Oktar Türel’e Armağan , (der.) Köse-Şenses-Yeldan, İletişim Yayınları, Ankara.
- Oyan, O.(2001), “Tarımda Yapısal Uyarılama ve Türkiye’nin Çıkarları”, *İktisat Dergisi*, Sayı:412.
- Oyan, O.(2003), “80 Yılda Geline Nokta:Tarımda Tam Teslimiyet”, *Cumhuriyet’in 80 Yılı İçinde, İktisat Dergisi*, Sayı:440
- Şahinkaya, S.(1993), “İmalat Sanayiinde Sektörel İşgücü Verimliliği, Reel Ücretler ve Gay-risafi veya Mark-up Oranları (1963-1988 Türkiye Örneği”, *Toplum ve Ekonomi*, Sayı 4, Nisan.
- Şahinkaya, S.(1992), “Türkiye İmalat Sanayiinde Kâr Haddi Üzerine Bir Not”, *11.Tez Kita Dizisi*, Sayı:12.
- Vergopoulos, K.(1978), “Capitalism and Peasant Productivity”, *Journal of Peasant Studie* V:4
- Yeldan, E.(2001), Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, İletişim Yayınları.